

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. CXXI. évfolyam 6. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Kecskeméti Gábor
főszerkesztő

Csörsz Rumen István
felelős szerkesztő

Balázs Mihály
Bíró Ferenc
Bitskey István
Császtvay Tünde
Dávidházi Péter
Kőszeghy Péter
Szörényi László
Tverdota György
Vizkelety András

*

Bene Sándor
a Szemle rovat szerkesztője

SZERKESZTŐSÉG

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
Internet címünk: <http://itk.iti.mta.hu>
Elektronikus levélcímünk: itk@iti.mta.hu

TARTALOM

Huszonöt éve halt meg Klaniczay Tibor

Simon Zsuzsanna: Egy szabad szellemi műhely születése.

Hatvanéves az Irodalomtudományi Intézet 715

Tóth Zsombor: A Klaniczay-hagyomány határon innen és túl (1958–1992).

Egy elfogult olvasat (vázlat) 733

Tanulmányok

Bene Sándor: Szulejmán halála a Zrínyi-eposzokban.

Történeti poétikai megközelítés 746

Penke Olga: Voltaire filozófiai meséi és regényei „magyar ruhában” 780

Hegedüs Béla: Megtanult literatúra. Literatúra és annak históriája

Budai Ézsaiás szerint 803

Adattár

Bartók István: Manuductio ad Eloquentiam, 1709.

A nagyszombati retorikai kézikönyv mintája és kiadója 816

Gracza Lajos: Jókai-autográfok a Liszt Ferenc-archívum kéziratárában 821

Szemle

Sárkányok, főurak, asszonyok. A Báthoryak a művelődés- és irodalomtörténetben

(*Jankovics József*) 829

Nunquam autores, semper interpretes. A magyarországi fordításirodalom

a 18. században (*Szilágyi Márton*) 842

Lengyel András: Az „esthajnali csillag”. Vázlatok és adatok Cholnoky Viktorról

(*Wirágh András*) 846

Krónika

Tarjányi Eszter (1962–2017) (*Korompay H. János*) 850

Labádi Gergely (1975–2017) (*Balázs Péter*) 851

BENE SÁNDOR

Szulejmán halála a Zrínyi-eposzokban

Történeti poétikai megközelítés

A fonál és a gombolyag (A kérdés)

Tanulmányom célja mindössze egyetlen mondat¹ értelmezése az *Adriai tengernek Syre-naia* bevezetőjéből:

Zrini Miklós kezének tulajdonítottam szultán Szulimán halálát: horvát és olasz cronikából tanultam, az törökök magok is így beszélnek és vallják.²

Igazság szerint a következő mondat is szorosan idetartozik, ezt a gondolatot folytatja:

Hogy Istvánfi és Sambucus másképp írja, oka az, hogy nem úgy nézték az magános való dolgoknak keresését, mint az országos dolognak historia-folyását.³

Ennek magyarázatára azonban egy korábbi tanulmányomban vállalkoztam,⁴ így itt csak a következtetésekre emlékeztetek. A mondat a megelőző század utolsó harmadában folyt eposzelméleti viták kontextusába illeszkedik. E viták fő kérdése „Homérosz igaza” volt, vagyis hogy lehet-e a nyilvánvaló kitalációval *igazat* mondani a szónak nem csupán filozófiai, hanem történeti értelmében is?⁵ Elvezethet-e a fikció egy magasabb szintű, magasabb rendű történeti megismeréshez? Zrínyi sok tekintetben követett példája Torquato Tasso volt, a kérdéses szöveghely közvetlen előzményét nála találjuk

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa.

1 KIRÁLY Erzsébet egész monográfiát szentelt Zrínyi rövidke, alig fél lap terjedelmű bevezetőjének – *Tasso és Zrínyi: A Szigeti veszedelem olasz epikai modelljei*, Bp., Akadémiai, 1989 (Humanizmus és Reformáció, 16) –, s ezzel sem merítette ki a témát, ám a további kutatás irányait hosszú időre kijelölte. Tanulmányom előadás-változata azon a napon, 2017. január 24-én hangzott el az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében, amelyen őt temették. Az írott változatot az ő kedves emlékének ajánlom.

2 *Az Olvasónak* = Gróf ZRINYI Miklós *Művei*, kiadja NÉGYESY László, I, *Költői művek*, Bp., Franklin, 1914, 88. (A továbbiakban az eposz idézeteit ebből a kiadásból adom, csak az ének-, strófa-, s ahol szükséges, sorszámmal hivatkozva.)

3 Uo.

4 BENE Sándor, *Szigeti veszedelem: Fikció, valóság és a halál pedagógiája* = „Vár állott...”: Tudományos történeti konferenciák. *Vajdahunyadvár, 2013–2016*, szerk. HERMANN Róbert, Bp., Line Design, 2017, 131–162.

5 Maria Teresa GIRARDI, *Tasso e la nuova „Gerusalemme”*: *Studio sulla „Conquistata” e sul „Giudicio”*, Napoli, Edizioni Scientifiche Italiane, 2002, 159–187.

meg,⁶ Zrínyi azonban a kontextust megváltoztatva, az eredetivel szinte ellenkező értelemben használta fel forrását. Tasso a partikuláris, egyedi történeti tényekhez való ragaszkodással nem historikusokat vádol, hanem az egyik legszabálytalanabb ókori eposz írójának, Lucanusnak rója fel őket, aki a *Pharsaliában* különleges kísérletet tett a történeti tényanyag növelésére, anélkül, hogy az értelmező gesztusról, az eposz ideológiai irányának érvényesítéséről lemondott volna.⁷

Zrínyi viszont Lucanus szerepét saját kora, illetőleg a félmúlt történetíróira, Zsámboky Jánosra és Istvánffy Miklósról osztja, s őket bírálja azért, mert túlzottan ragaszkodtak a tényszerű (partikuláris, ezért esetleges) igazsághoz. Ambíciója tehát arra irányul, hogy római elődjét egy ponton „javítva”, a cselekményt fiktív elemekkel dúsítva megtartsa annak alapirányát, s ne csak valós történeti eseményt énekeljen meg (ezt még Tasso is elnézte Lucanusnak), hanem a természetes rendet (tehát az egyenes vonalú időrendet) megőrizze saját elbeszélésében, amelyet Tasso – Quintilianust is citálva – talán a legerősebben kritizál benne. Ezért nevezi saját eposzát következetesen „históriának”. A kulcskérdés ilyen módon az *ordine naturale* érvényesítése. Zrínyi e tekintetben nemcsak Lucanust követi, hanem a helyi hagyományt, legjelentősebb epikus elődjét, a szigeti ostrom történetét elbeszélő költeményben feldolgozó Brne Karnarutícót is szervesen folytatja.⁸ Ám ezt nem naiv krónikás módjára, hanem magas szinten reflektálva teszi: Tasso ismeretében és Tassóval (valamint értelmezőivel és epigonjaival) vitázva tudatosan és szándékosan tér vissza a tradícióhoz. Úgy is mondhatnánk: modernista gesztussal archaizál.

Amennyiben Szulejmán halálának leírását Zrínyi Tasso-olvasmánya alapján és Tassóval folytatott dialógusa felől értelmezzük (vagyis az előszó erre vonatkozó mondatát a következő, Istvánffyt és Zsámbokyra hivatkozó mondattal magyarázzuk), akkor a XV. ének híres jelenete tiszta fikciónak, Tassóval szólva „az igazság felfokozásának” (*eccesso de la verità*) minősül.⁹

6 „Ha pedig én úgy vélném, hogy Lucanus nem volt költő, akkor nem az készítené e vélekedésre, ami másokat hasonló meggyőződésre vezet, hogy azért vesztette el e nevet, mert valóban megtörtént eseteket beszél el. Ha Lucanus nem költő, az azért lehet, mert ragaszkodik az egyedi esetek igazságához, és nincsen tekintettel az egyetemesre, s amint Quintilianus véli, inkább hasonlít szónokra, mint költőre. Ezen túl elbeszélésének rendjében nem a sajátosan költői rendet követi, hanem az egyenes és természetes időrendet, amelyben a korábban történt dolgokat előbb beszélik el: ez pedig a történetíró eljárása.” Torquato TASSO, *Discorsi del poema eroico*, 3 = T. T., *Discorsi dell'arte poetica e del poema eroico*, a cura di Luigi POMA, Bari, Laterza, 1964, 121. Vö. QUINTILIANUS, *Inst. orat.*, X, 1., Ford. B. S.; az eredeti nyelvű idézetek: BENE, *i. m.*, 142. Lásd még KIRÁLY, *i. m.*, 106.

7 Lásd Kiss Farkas Gábor, *Zrínyi és Lucanus* = K. F. G., *Imagináció és imitáció Zrínyi eposzában*, Bp., L'Harmattan, 2012, 185–203; BENE Sándor, *A sztoikus Zrínyi* = *MONOKgraphia: Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, szerk. NYERGES Judit, VERŐK Attila, ZVARA Edina, Bp., Kossuth, 2016, 69–86.

8 Pavao PAVLIČIĆ, *Karnarutić prema Maruliću* = P. P., *Barokni pakao: Rasprave iz hrvatske književnosti*, Zagreb, Pavičić, 2007, 31–55.

9 A kései Tasso „eccesso”-tézisééről lásd GIRARDI, *i. m.*, 187–205.

Szulimán jó lóra ülni igen siet,
De bán gyorsasága már régen ott termett,
Tízet ottan levág császár segítségét,
Igy császárnak osztán Zrini szólni kezdett:

„Vérszopó szelendek, világnak tolvaja,
Telhetetlenségednek eljűtt órája;
Isten bűneidet tovább nem bocsátja,
El kell menned, vén eb, örök kárhozatra.”

Igy mondván, derekában ketté szakasztá,
Vérét és életét az földre bocsátá;
Átkozódván lelkét császár kiinditá,
Mely testét éltében oly kevélyen tartá. (XV, 97–99)

A szerző mindent meg is tesz azért, hogy a fikciót fikciónak érzékeljük. A szigeti hős, mint tudjuk, ló nélkül indul, „lassan ballag az külső kapuból” (XV, 57: 4), azaz szó sincs kirohanásról. A szultán „messzi dombrúl nézi ü kijövetelét” (XV, 61: 1), ám a távolság csak arra szolgál, hogy míg odaér, Zrínyinek legyen alkalma megölni Delimánt s még néhány száz törököt. Ugyanez a távolság visszafelé már egy szempillantásig sem lehet akadály, a vezér szinte átugorja a kilométereket, amikor a szultán levágása után visszatér övéihez, s beáll a csoportképbe, a csendes eksztázisban ujjongó katonák közé:

Mind ennyi között is egy jajgatás nincsen,
Mert nagy vigassággal s örömmel hal minden.
Az mely helyen állnak, ugyanazon helyben
Bocsátják lelküket Isten eleiben. (XV, 105)

A költő Zrínyi éppúgy tudta, mint kortársai, hogy a szultán már a döntő roham megkezdése előtt megállíthatatlan hasmenésben és az ezzel járó kiszáradásban meghalt. Istvánffy és Zsámboky mellett számos forrást tanulmányozott a kérdésről – a történettudomány csak a legutóbbi időben jutott el a forrásismeretnek az övét megközelítő szintjére.¹⁰ Az engem érdeklő kérdés tehát nem történeti, hanem történeti poétikai: ha Tassót követve ilyen világosan jelzi a „fabulát”, akkor miért magyarázza mégis hosszan (főként a lakonikus előszó terjedelméhez képest hosszan), hogy „Zrini Miklós kezének” tulajdonította „szultán Szulimán halálát”? Hiszen Homérosznak sem kellett krónikával igazolnia, hogy Akhilleusz valóban megölte Hektórt.

Az előszó másodikként idézett mondata tehát akkor sem magyarázza az elsőt, ha annak teljes rejtett kontextusát is figyelembe vesszük, Lucanusszal és Quintilianusszal együtt. Pontosabban: legfeljebb kielégítően, de nem kimerítően magyarázza. Az a gya-

10 FODOR Pál, VARGA Szabolcs, *Zrínyi Miklós és Szulejmán halála*, Történelmi Szemle, 58(2016), 181–201.

núm, hogy ezúttal is jogos feltételezni: a jelenet értelmezése kettős kulcsra jár, a modern poétikaelméleti tudatosság mögött, vagy inkább azzal párhuzamosan egy nagyon archaikus, az orális epikára jellemző eljárás működik itt, az analógia keresése, ismert hősök új néven való átléptetése újabb és újabb elbeszélésekbe. A kutatás tehát innen kell, hogy folytatódjon. (1) Zrínyi kétséget kizáróan világossá teszi, hogy a szultán dédapja kezétől történt halála *fikció* (az eposz szövegében); (2) hasonló esetek sokasága alapján feltételezhetjük, hogy mégsem tiszta fikció, hanem *valós történeti esemény* ideköltöztetése egy másik korból és környezetből; (3) következésképpen azok a bizonyos horvát és olasz krónikák, amelyekre Zrínyi az előszóban hivatkozik, *nem* a szigetvári ostromról szólnak majd (ezért kereste őket eredménytelenül szinte minden Zrínyi-kutató), hanem arról a bizonyos másik, analóg eseményről.

Kérdés persze, érdemes-e ekkora terjedelemben foglalkozni a *Syrena* kötet bevezetésének egyetlen rövid mondatával? Hozzájárul-e ez és mennyivel az egész mű értelmezéséhez? Majd kiderül. A módszertani kísérlet lényege: kihúzok egy szál fonalat, s meglátom, mennyi jön vele az egész gombolyagból. Feltevésem szerint elég sok – talán közelebb jutunk vele, ha nem is a teljes *Syrena* kötet, de legalábbis az eposz sokat vitatott „alapeszmejének” teljesebb megértéséhez.

Kenyérmező, Rigómező, Szigetvár (A feltevés)

A történeti analógia (Tasso kifejezéssel: a tudatos anakronizmus)¹¹ eljárását már régen megfigyelte a Zrínyi-kutatás, oly régen, hogy sajnálatos módon szinte feledésbe is merült. Thúry József örökbecsű tanulmányában, a *Szigeti veszedelem* történeti forrásait vizsgálva jegyezte meg, mennyire kedvelt eszköze Zrínyinek a más ostromok, csaták vagy egyéb események szereplőinek, cselekményelemeinek odavonása Szigetvárra, mintegy az elbeszélés üres helyeinek kitöltésére.¹² Impozáns példasorát kiegészítendő, csak egy újabb adat: a siklósi katona-mulatozás leírásában például a Karnarutícnál olvasott *bugarkinja* (hősdal) énekléshez fegyveres hajdútáncot párosít, amelyet viszont Bonfini Kinizsiről szóló fejezetéből vesz át, azaz Kenyérmezőt költözteti Szigetvár alá. Az intertextuális költői játék korántsem öncélú. Ugyanis nemcsak Zrínyi, hanem kortársai is jól ismerték Bonfini szövegét, a *Szigeti veszedelem* pedig ezen a ponton éppen ezt a befogadói réteget vonja be a jelentésalkotás játékába: a felszínes olvasók tisztán epikus fikcióként értik a mulatozás-jelenetet, a képzeteknek viszont az okoz élvezetet, hogy felismerik a fikcióban a valóságmagot, s elgondolkoznak Kenyérmező és Siklós párhuzamának jelentőségén, szélesebb történelmi távlatban látják a szigetvári várvédelmet.¹³ Ne kerülgessük hát tovább a kérdést: próbáljuk behatárolni, mi lehetett Szu-

11 Tasso, *Discorsi del poema eroico*, 3, id. kiad., 118.

12 Thúry József, *A Zrínyiász*, ItK, 4(1894) 129–149, 257–298, 385–411.

13 „Dokle se oni take riči zgovarahu, / Jizbine se svake pecihu, varahu. / Stoli načiniše, vina svakojaka / U kupe nališe i lahka i jaka. / K večeri idoše drug druga štujuci, / Svi kino dojdose dvorno blagujuci. / Zdravice pijahu u zdravje cesara, / Vino prolivahu u pogibil cara. / Bugarkinje pojeć oprovde začinju / U čingrije zvoneć, niki se napinju / Trublje trubeć vele, a niki pripiva / Napojke vesele, kad im vino liva.”

lejmán halálának esetében az analógia alapját adó történeti esemény, amely mélyebb, távlatosabb, „történelmibb” igazságindexet ad az *Obsidio* zárójelenetének? Olyan eseményt keresünk, amely illeszkedik a *Szigeti veszedelem* szerzői intencióban adott kontextusához, vagyis (1) nagy jelentőségű, jól ismert, közvetlenül az egész térség, s közvetve Európa befolyásoló összecsapás a keresztények és a muzulmánok között; (2) az ellenséges sereg vezetője, a szultán erőszakos halált halt; (3) a keresztény fél veresége morális értelemben mégis győzelem, a szultánt megölő hős társaival együtt mártíriumot szenved és megdicsőül, s e kollektív apoteózis egyszersmind a kollektív szabadulás reményét is megalapozza a jövőre nézve.

Sok példa adódhatna a *Szigeti veszedelem* előtti századokból, főként az első és az utolsó pontra. Ám a felsorolt három feltételnek egyszerre az 1566-os szigetvári ostromon kívül csak egyetlen eseménysor felelhetett meg: az első rigómezei csata 1389. június 15-én, Szent Vid napján. Ez valóban a kontinens jövőjére is kiható, a Balkán térségét pedig alapjaiban megrendítő és átrendező tragédia volt. A szerb nemesség különböző frakcióit egyesítő, sőt nemzetközi szövetséget létrehozó Lázár fejedelem hadai ekkor ütköztek meg I. Murád szultán seregével, és – részben máig tisztázatlan körülmények között – katasztrofális, a mohácsi vészhez hasonlítható vereséget szenvedtek. Maga Lázár hősi halált halt, s ezzel megkezdődött az a folyamat, amely immár megállíthatatlanul vezetett a bosnyák és a szerb államok felmorzsolódásához, majd önállóságuk elvesztéséhez és teljes török bekebelezésükhöz a következő évszázad közepére. Ugyanakkor a csata folyamán (pontosabban, mint látni fogjuk, vitatott, hogy előtte vagy utána) erőszakos halált halt a török uralkodó is. Murádot a történeti köztudat és a délszláv orális epika tanúsága szerint a szerb sereg legendás vitéze, Miloš Obilić (Kobilić, Kobilja, Kobilović) ölte meg, akit azután felkoncoltak a szultáni testőrség katonái, más változatok szerint Lázárral együtt végeztetett ki Murád fia, a hatalmat azon melegeiben átvevő Bajezid.¹⁴

BrNE KARNARUTIĆ, *Vazetje Sigeta grada* (1584), II, 536–545 = Ferenc ČRNKO, *Podsjeđanje i osvojenje Sigeta i popratni tekstovi*, ur. Milan RATKOVIĆ, Zagreb, Mladost, 1971, 59–60. „De mihent jó bor fejeket melegété, / Kiki gondolatját mindent félre tévé, / Némely horvát dávorit nagy torkkal kezdé, / Némely hajdu táncot fegyverrel szökdöse.” *Szigeti veszedelem*, IV, 39. A Bonfininél ünneplő katonák: „Coena non sine militari cantu transacta, in composito extemporalique carmine ducum procerumque laudes concinuerunt, mox incalcescente Baccho, militarem pyrrichiam saltarunt. Cum adhuc armati martiales choreas agerent, elatis in numerum clamoribus cuncta complebant.” Antonius BONFINIUS, *Rerum Ungaricarum decades*, Hanoviae, Weichel, 1616, 616 (dec. III., lib. 6). A szerkesztés mellett a terminológiai egyezés is Bonfini használatára utal („mox incalcescente Baccho” – „mihent jó bor fejeket melegété”). A szakirodalom iróniája, hogy sokáig szerb katonákat „gyanúsítottak” a hadi táncsal – a cáfolat: Nikola RADOJČIĆ, *Na pogrešnome tragu za srpskim narodnim junačkim pesmama*, Narodna Starina, 4(1925), 345–350. Modern feldolgozás a csata részletes lefolyásáról: FODOR Pál, SZAKÁLY Ferenc, *A kenyérmezei csata (1479. október 13.)* = FODOR Pál, *Szülejmán szultántól Jókai Mór: Tanulmányok az oszmán-török hatalom szerkezetéről és a magyar-török érintkezésekről*, Bp., MTA BTK, 2014 (Magyar Történelmi Emlékek: Értekezések), 338–383. A Bonfini-részlet által ihletett magyar nyelvű históriás énekekről: VADAI István, *Fel is út, le is út: A kenyérmezei ütközet a régi magyar irodalomban = Sárkányok, főurak, asszonyok: A Báthoryak a művelődés- és irodalomtörténetben*, szerk. MERCS István, Nyíregyháza, 2015 (Modus Hodiernus, 7), 32–61.

- 14 Az eseménytörténethez máig alapvető Franjo RAČKI, *Boj na Kosovu: Uzroci i posljedice*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 97(1889), 1–68; az újabb irodalomról: Mirjana STRČIĆ, *Kosovska bitka kao tema u starijoj srpskoj književnosti*, Historijski zbornik, 42(1989), 77–89; Thomas A. EMMERT, *Serbian*

Az analógia szembeszökő, különösen ami a fő feltételt, Szulejmán halálának körülményeit illeti. Előtte valóban I. Murád volt az egyetlen hadjáratban, harci cselekmények során meghalt oszmán uralkodó. Ám Zrínyi alkotói fantáziáját nemcsak ez a körülmény ösztönözhetette, hanem a hősi halál recepciója is. A pravoszláv világban ugyanis szinte a csata másnapján megindult Lázár vértanúkultusza, az 1389 utáni szűk négy évtizedben komoly irodalmi értéket képviselő hagiográfiai írások sora keletkezett,¹⁵ amelyek már átvitt értelemben győzelemről beszéltek a vereség kapcsán: Lázár és vitézei a mennyek királyságába nyertek bebocsátást vértanúhalálukkal. A hagiografikus szövegek egy része a fejedelem szentté avatása után a pravoszláv liturgia részévé vált, ami erőteljesen hozzájárult folklorizálódásukhoz is – e századok során több hullámban zajlott folyamat emlékeit őrzik az ún. „Koszovói ciklus” különböző népköltészeti rétegei.¹⁶ Íme egy jellemző idézet a talán legszebb liturgikus szövegből, III. Daniló pátriárka *Beszédéből Lázár fejedelemről (Slovo o knezu Lazaru, 1392–93 k.)*; a seregét összegyűjtő Lázár e szavakkal fordul vitézeihez:

Testvéreim és társaim [...], ha a kard, sebek és a sötét halál vár is bennünket, örömmel fogadjuk, Krisztusért és utódaink boldogságáért, mert jobb nekünk hősi módon meghalni, mint megalázkodni az ellenség előtt. Eleget éltünk ebben a világban, viseljük hát most hősieken a fájdalmat, hogy örökké éljünk a mennyekben. Tekintsük magunkat Krisztus bajnokainak, a szent ügyért elesett mártíroknak, s így írjuk be nevünket az örök élet könyvébe; ne kiméljük testünket a harcban, hogy a hősöknek járó mártírkoszorút elnyerjük – mert a fájdalom terem dicsőséget.

A vitézek karban válaszolnak:

Meghalunk, hogy örökké élhessünk, Istennek ajánljuk magunkat élő áldozatul, nem mint korábban, a rövid és csak gyönyörűsége szolgáló ünnepeken, hanem vérünket hősként áldozva. Nem szánjuk életünket, hogy életre szóló példái legyünk az utánunk következőknek...¹⁷

Ugye ismerős beállítás, ismerős szavak? Amit sugallni akarok, az természetesen csak feltevés: jelesül, hogy a költő Zrínyi valóban a rigómezei eseménysort tekintette olyan

Golgotha: Kosovo 1389, New York, Columbia University Press, 1990; Zdenko ZLATAR, *The Poetics of Slavdom: The Mythopoetic Foundations of Yugoslavia*, I, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2007, 121–153.

15 A szövegeket lásd: *Spisi o Kosovu*, priredila Milica GRKOVIĆ, Beograd, Prosveta, 1993 (Stara Srpska Književnost, 13) – hálózati javított változata: *Srednjovekovni srpski pisci o Kosovu*, https://www.rastko.rs/istorija/spisi_o_kosovu.html#_Toc655 (2017. 11.12). Vö. STEPANOVIĆ Predrag, *A régi szerb irodalom története*, Bp., ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, Bp., 2005, 43–48, 115–137; DÁVID András, *A délszláv rigómezei epikus énekhagyomány magyar vonatkozásairól*, HungKözl, 21(1989), 539–548.

16 Összefoglalások, irodalommal: Jelka REDEP, *Priča o boji kosovskom*, Zrenjanin–Novi Sad, Centar za kulturu–Filozofski fakultet, 1976; Uő, *The Legend of Kosovo*, Oral Tradition, 6(1991), 253–265; Miodrag POPOVIĆ, *Vidovan i časni krst: Ogled iz književne arheologije*, Beograd, Biblioteka XX Vek, 2007⁴.

17 Idézi REDEP, *i. m.*, 255–256; POPOVIĆ, *i. m.*, 175–176. (Ahol külön nem jelölöm a fordítót, ott saját fordítást adok – B. S.)

„országos dolognak”, amelynek „historia-folyásába” beilleszthető volt a szigeti ostrom története is. Mindazonáltal remélem, sikerült eddig is érzékeltetnem, hogy az analógia kutatása messze túlmegy a *Szigeti veszedelem* egyetlen epizódja, a szultán halála körüli öncélú filologizáláson, és az eposz egészének koncepcióját, ún. „alapeszmejét” érinti, a heroikus vértanúság, az égi jutalmat (a „pálmaágot koszorúval”, a „fényes csillagokból” kötött „égi koronát”, XV, 40, 42) elnyerő mártírhálál értelmezése függ tőle. A kutatás nagy adósságáról van szó, hiszen ebben a tekintetben, a rigómezei analógia fényében elődeink alig vizsgálták a Zrínyi-epikát (a Miklósét sem, nemhogy a Péterét). Az egyetlen irodalomtörténész, aki néhány lap terjedelméig kitért a lehetőségekre, Angyal Endre volt, aki felhívta a figyelmet a délszláv orális epika Rigómező-legendája és a *Szigeti veszedelem* néhány eleme közötti lehetséges összefüggésre.¹⁸ Ő azonban még szinte archaikus tudománytörténeti alapra épített, amikor a Vuk Karadžić által a 19. század első felében összegyűjtött énekanyag mögött egy egységes „Lazarica”-népeposzt, egyfajta délszláv *Kalevalát* feltételezve vont párhuzamokat, Vuk gyűjteményes kötetiből szemelgetve, a *Szigeti veszedelem* és a folklórszövegek között. Klaniczay Tibor ennek nyomán azt feltételezte, hogy az Obilić–Murád és a Zrínyi–Szulejmán jelenet egybemosása már a néphagyományban lejátszódott volna.¹⁹ Ezzel az elképzeléssel azonban erősen vitatkoznék. Szerintem az analógia ötlete nem a népi énekmondók fejében, hanem Zrínyi költői fantáziájában ötlött fel, amire ösztönözhatték a nyilván általa is ismert hosszúsoros *bugarsticák* és *deseterac*-kiseposzok, de *expressis verbis* mégiscsak írott forrásra, illetve forrásokra utal. Illetve... van ott utalás szóbeli tradícióra is, de nem a szlávra, hanem a törökre. Azt hiszem, a megoldás filológiai kulcsát ennek a hivatkozásnak a keresése fogja a kezünkbe adni.

18 Andreas ANGAL, *Die slawische Barockwelt*, Leipzig, VEB E. A. Seemann, 1961, 246–250.

19 „A szerbek rigómezei csatájáról (1389) szóló hősi énekek, az ún. koszovói ciklus, melyben leginkább érvényesülnek egy délszláv népi-heroikus eposz körvonalai, komoly figyelmet érdemel. Talán itt kereshetjük a gyökerét annak a hagyománynak, hogy a szultánt Zrínyi ölte meg. A koszovói ciklusban ugyanis a megvert szerb sereg hőse, Miloš Obilić megöli Murat szultánt. A népi epika állandó alakulását s új eseményekre való aktualizálódását ismerve, könnyen feltételezhető, hogy ezt az eseménysort átvitték a szigeti Zrínyi történetére, s hogy voltak olyan énekek, melyek a heroikus küzdelem befejezését így ábrázolták. Máshonnan, mint a délszláv néphagyományból ugyanis aligha eredeztethető a Szulimánnak Zrínyitől eredő haláláról szóló gondolat”. KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*, Bp., Akadémiai, 1964², 153. Klaniczay a kérdést nem csupán azért nem vizsgálja tovább, mert érzi Angyal érvelésének bizonytalan filológiai alapjait; célja e helyütt annak bizonyítása, hogy a *Szigeti veszedelem* „elsősorban a magyar irodalom fejlődésében gyökerezve jött létre”, i. m., 154; ezzel azonban nemcsak a régebbi (Arany János, Sík Sándor, Horváth János), hanem az újabb irodalomtörténet-írás sem ért egyet, lásd VADAI István, *História és fabula = Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika: A 2006. évi budapesti és kolozsvári Tinódi-konferenciák előadásai*, szerk. Csörsz Rumen István, Kolozsvár, Kriterion, 2008, 17–29, itt: 20 (9. lj.). A *Syrena* kötet horvát irodalmi hagyományhoz fűződő viszonyról újabban: BENE Sándor, *Szirének a térképen: Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter és az irodalomtörténet földrajza = Határok fölött: Tanulmányok a költő, katoná, államférfi Zrínyi Miklósról*, szerk. BENE Sándor, FODOR Pál, HAUSNER Gábor, PADÁNYI József, Bp., MTA BTK, 2017, 37–78, itt: 54. skk.

„... a törökök magok is így beszélnek” (Az „olasz cronika” és az oszmán elbeszélő források)

A török szájhagyományról igen keveset tudunk. Hacsak Zrínyi nem vallatta összehasonlító irodalomtörténetből a Csáktornyan őrzött török foglyait, akkor legfeljebb az Evlia Cselebibel folytatott beszélgetésére gondolhatunk, de arra tíz évvel a *Syrena* kötet megjelenése után került sor.²⁰ Nem marad hát más, mint a rigómezei csatáról szóló török források vizsgálata. Mit mondanak a szultán haláláról?²¹

Az első szembeötlő sajátosság: Miloš Obilić neve először ezekben a krónikákban és nem a délszláv anyagban bukkan a felszínre.²² Ám itt is csak fokozatosan formálódik az orgyilkosság tézise, s ölt alakot, kap arcot és nevet a merénylő. A korai elbeszélésekben még máshova esik a hangsúly: Murád hősi vértanúhalálának motívumát variálják. A török Sándor-regény (*Iszkendernáme*) szerzője, a Bajezid idejében alkotó Ahmedi röviden szól az esetről. A török had zöme már üldözi a menekülő ellenséget, amikor

[...] a padisah néhány szolgájával a csatatéren maradt [...]. Úgy beszélnek, hogy egy gyaur fektült ott tetőtől talpig vérben; mondják, hogy a holttestek közt rejtőzött, de tisztán láthatta a nagyurat. Amikor a sors elhozta, egyszerre felemelkedik fektéből, és előre

- 20 Evlia a szultán halálának legendás változatát adja elő, amely sok rokonságot mutat a legismertebb bugarsticákkal, és Miloš Obilić bátorságát elismerve Murád vértanúságára hegyezi ki a történetet. A részletet közli Popović, *i. m.*, 207; értelmezéséhez vö. *uo.* 61–62. A Csáktornyan tett látogatás és a Zrínyi Miklóssal való beszélgetés közölve: EVLIA CSELEBI *Török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664*, I, ford., kiad. KARÁCSON Imre, Bp., MTA, 1904 (Török-Magyarkori Történelmi Emlékek: Török Történetirők, 3), 45–57. A Cselebi-kutatást alapvetően rendezi újra az autográf kézirat 2000-es évek elején megjelent új kiadása, vö. FODOR Pál, *Evlia Cselebi, a török világ fölmérője* = *Uő, Szülejmán szultántól...*, *i. m.*, 169–173; Nenad MOAČANIN, Kornelija Jurin STARČEVIĆ, „Novi” *Evlija Čelebi: Autograf „Putopisa”*, *Književna smotra*, 46(2014), 77–90 (a csáktornyai részlet bővebb változatáról: 88).
- 21 A legalaposabb összefoglalás nehezen hozzáférhető: Aleksej OLESNICKI, *Turski izvori o kosovskom boju: Pokušaj kritičke analize njihova sadržaja i uzajamne konsektivne veze*, *Glasnik Skopskog naučnog društva*, 14(1934), 59–96. Az alábbi összeállításához felhasználtam még: Popović, *i. m.*, 21–29, aki a források nagy részét is közli (182–189).
- 22 Az első forrás, amely megemlíti, állítólag szinte a csata másnapján íródott, a trónörökös Bajazid küldte a burszai kádinak: Milos Kopilik ebben – elég valószínűtlenül – a csata után érkezik Murád sátrába, és követi el a merényletet; Thury József a szakirodalom alapján még hitelesnek tartotta – vö. *Török történetirők*, I, ford., jegyz. THURY József, Bp., MTA, 1893 (Török-Magyarkori Történelmi Emlékek: II. oszt., Írók), 46–47 –, azonban a többi forrással összevetve kiderül, nyilvánvaló hamisítványról van szó, jó száznyolcvan évvel későbből, vö. OLESNICKI, *i. m.*, 92. A Bajezid udvarában valójában élő hagyományt Ruy Gonzalez de Clavijo spanyol követ őrizte meg: ez is valószínűtlen történetet ad elő, de jellemzőbbet az utód becsúgyára – Murád szultánt eszerint maga Lázár fejedelem ölte volna meg, akin Bajezid torolta meg a sérelmet, személyesen végezve vele a harcban. Ruy Gonzalez de CLAVIJO, *Vida y hazanas del gran Tamorlan* (1403) = *Historia del gran Tamorlan*, ed. Gonzalo MOLINA, Madrid, Sancha, 1782, 99. Ez a viszonylag ritka, Obilić helyett Lázárt felléptető változat – másik előfordulása Beltram Minianelli damaszkuszi kereskedő emlékiratában, vö. Mihailo DINIĆ, *Dva savremenika o boju na Kosovu*, *Glas Srpske kraljevske akademije*, 182(1940), 146–147; Zdenko ZLATAR, *From Medieval to Modern: The Myth of Kosovo, „The Turks”, and Montenegro: Contextualizing the Muslim Other in Medieval Christian Discourse*, ed. Jerold C. FRANKS, New York, Palgrave Macmillan, 2011, 139–170, itt: 141 – bizonyára felkelthette volna Zrínyi érdeklődését, de nem valószínű, hogy találkozott vele.

ugorva handsárjával megsebzí a padisahot. Íme, a szultán az egyik pillanatban még a hit győzedelmes harcosa volt azon a helyen, a másikban már ugyanazon hit mártírja!²³

Ez a tradíció magja, amely úgy tűnik, a 15. század közepe körül kétféle ágazik. Az egyik szál a merényletre és a merénylőre koncentrál, a másik a szultán vértanúságára. Az előbbiben hamarosan nevet is kap a szultán megölője: először Ásik Pasa-záde („Ahmed dervis”), *A török birodalom története* című munkájában olvassuk a Bilis Kobilá nevet (egy figyelemre méltó feltevés szerint beszélő névről van szó, Bilis Küb-ila azt jelentené: ’az, aki sebezni, ütni tud’).²⁴ Kobilá a harc közben, a csatasorból lovagol át a török táborba, árulást színlelve – a törökök ismerik, közel engedik, s ő kopjával szúrja le a szultánt.²⁵ Mehmed Muhjí al-Dín („Cselebi mollah”) 16. század eleji török krónikájának rövidebb és hosszabb verziója ugyanezt a verziót adja, és egyértelművé teszi, hogy előre kitervelt akcióról van szó; nála (akárcsak Ahmed dervisnél) a ravasz, alávaló, magányos merénylő teóriája dominál.²⁶ Erről számol be Dukász bizánci históriája (1480 körül), amely a merénylőt „ravasz fiatalembernek” írja le,²⁷ ez a negatív beállítás kerül be a meghódított területek oszmanizálódó szláv lakosságának népenekeibe, s ez bukkan fel a balkáni török területeket járó utazók tudósításaiban, terjed tovább nyugaton is.²⁸

Közben azonban nem tűnik el a másik, Ahmedi-féle hagyományszál sem.²⁹ A perszál író Sükrullah a 15. század közepén meg is bővíti a történetet. A sebesült ellenséges katona itt már alig támolyog, az őt váró szultán és környezete úgy hiszik, valamilyen kérése lesz, ám az utolsó erejével csak ráborul a szultánra, és handsárjával halálra sebzí – aki az igaz hit vértanújaként adja ki lelkét.³⁰ Orudzs (Oruç-bey, Uruç

23 POPOVIĆ, i. m., 182; Az *Iszkendernáme* részletes ismertetése: THURY József, *Török nyelvemlékek a XIV. század végéig*, Bp., Franklin, 1903 (Értekezések a Nyelv- és Széptudományok Köréből, 18/7), 29–51.

24 OLESNICKI, i. m., 77.

25 POPOVIĆ, i. m., 183–184.

26 A szerző *Oszmán történetének* redakcióiról, korai latin publikálásukról Leunclavius (Löwenklau) révén: *The Encycloaedia of Islam*, eds. C. E. BOSWORTH et alii, VII, Leiden–New York, Brill, 1993, 478–479; Ács Pál, „Pro Turcis” és „Contra Turcos”: Kuriozitás, tudomány és spiritualizmus Johannes Löwenklau (1541–1594) török históriájában = „Ez világ mint egy kert...”: *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*, szerk. BUBRYÁK Orsolya, Bp., Gondolat–MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 2010, 79–93.

27 POPOVIĆ, i. m., 189–190.

28 Obilićről az autentikus szerb szájhagyomány tud, egészen késői időpontig, a 17. század végéig, s akkor is csak a katolikus dalmát vidéken feljegyzett népenekekben adatolható a neve, ahová muzulmán területről érkezett énekek terjesztették, de az sem kizárt, hogy a humanista forrásokból szivárgott le a folklórba). Sem egy érme, sem egy oklevél – a Miodrag Popović szerint nem kizárt, hogy a magányos merénylő teóriáját, sőt magát az ’Obilić’ nevet is a törökök „találták ki”, és tőlük került a krónikákba, onnan a „nyugati” (azaz latin, olasz) forrásokba, majd innen áramlik vissza keletre, a délszláv néphagyományba; vö. POPOVIĆ, i. m., 30–36.

29 A két vonulat nyilván összefüggésbe hozható az oszmán hódító ideológia főbb változataival, annak historiográfiai alapozásával. Vö. FODOR Pál, *Magyarország és Bécs az oszmán hódító ideológiában (egy 17. századi török elbeszélő forrás tükrében)*, Keletkutatás, 1987, tavasz, 20–38; Uő, *Az oszmán-török identitás változásai (14–17. század)* = Uő, *Szülejmán szultántól...*, i. m., 121–148.

30 POPOVIĆ, i. m., 188–189.

ibn Adil) 15–16. század fordulóján készült históriája szintén ezen a nyomon jár. Murád már szinte maga keresi a halált, ezért megy a csataterre, a halottak közül felemelkedő sebesült „úgy tűnt, a hitetlenek egyik vezetője volt”, a szultán halálát a sors rendelte el, szerb vitéz handzsárral vágja le a lovon ülő uralkodót. A szóbeszédre hivatkozás („mint mondják”) és a mártírmotívum („Murád gázi azon a helyen a hit vértanújává lett”) megegyezik Ahmediével,³¹ s folytatódik a 16. század két nagy török történetírójánál, Neşrinél és Szádeddinnél – mindketten bő leírást adnak a vitatott esetről, s mindkettejükénél ugyanazt a harctéri jelenetet kapjuk. Murád már eleve azért járja a csatamezőt, mert úgy tudja, hogy vértanúhalált kell halnia, amikor a sebesültek közül alig tud feltápáskodni a félholt Milos Kovila (Szádeddinnél: Milos Nikola), lábcsókra járulna, ezért engedik az uralkodó közelébe, és a ruhaujjába rejtett rövid tört előhúzza végez Muráddal, akinek „boldog lelke, mint egy angyal, a paradicsomba repült [...] vértanúvá lőn” (Neşri); „vérétől a föld tulipánaggyá változott” (Szádeddin, akinél Murád előző éjjeli imájában maga fohászkodott „a boldog vértanúságért”).³²

Már Thúry József észrevette, hogy ez utóbbi szerzőknél „az a törekvés látszik, hogy Murádot minden áron *sehid*nek, vértanúnak tüntessék fel, aki a csatateren halt meg”,³³ ami annál hitelesebb lesz, minél inkább elismerik az ellenséges szerb katona bátorságát is. Zrínyinek éppen megfelelt ez a tendencia, eltérően a másik, eredetileg szintén török, de főként a „nyugati” forrásokban is terjedő vonulattól, ahol Obilić rendre a csata *előtt* érkezik a szultáni sátorhoz, és előre elterelve öli meg szultánt. De vajon mit ismerhetett Zrínyi a török krónikák közül? Úgy tűnik, meglepően sokat.³⁴ Muhji elbeszélését két változatban is a könyvtárában megtalálható Löwenklau- (Leunclavius-) műből, az *Annales Sultanorumból*.³⁵ Nesri latin fordításához szintén hozzájuthatott: a krónikát Löwenklau a magyar származású Murád dragomántól szerezte meg, és az *Annales* után megjelent nagy összefoglaló kötetében közölte *Historia Musulmanica Turcorum* címmel.³⁶ Ez utóbbi mű ugyan nem szerepel a Zrínyi-könyvtár katalógusában, de természetesen nem zárható ki, hogy mégis megfordult Zrínyi kezében.³⁷

31 Uo., 185–188; vö. OLESNICKI, i. m., 65–66.

32 Az idézett részletek THÚRY József fordításában: *Török történetírók*, I, i. m., 46–47 (Nesri); 116–117 (Szádeddin).

33 Uo., 46.

34 ORLOVSKY Géza, *Zrínyi Miklós török tárgyú olvasmányai*, Keletkutatás, 1987, 114–121.

35 Vö. ÁCS, i. m., 82. A Murád halálára vonatkozó két verzió: Johannes LEUNCLAVIUS, *Annales sultanorum Othmanidarum, a Turcis sua lingua scripti*, Francofurti, Wechel, 1588, 15–16, 258–261. Zrínyinek az 1596-os kiadás volt meg belőle: *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*, szerk. HAUSNER Gábor, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS Sándor Iván, MONOK István, ORLOVSKY Géza, Bp., Zrínyi, 1991 (Zrínyi-könyvtár, 4), 181 (kat. 133. sz., BZ 373). A műről és kontextusáról Almut HÖFERT, *Hans Löwenklau = Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History, 7, Central and Eastern Europe, Asia, and South America (1500–1600)*, eds. David THOMAS, John CHESWORTH, Leiden–Boston, Brill, 2015, 481–488.

36 Johannes LEUNCLAVIUS, *Historiae musulmanae Turcicorum libri XVIII*, Francofurti, Wechel, 1591, cc. 284–304 (a szultán halála, a merénylő-teória alapján): 301–304.

37 Az eposz második énekében Kerecsényi László gyulai kapitányt kárhoztatva, amiért feladta a várat az ostromló töröknek, mondja Zrínyi: „Forgasd föl az egész magyar históriát: / De még az régit is, az görög chronikát, / Meglátod, hogy török olyat nem fogadhat, / Az kit ú tenéked örömet megáll s tart.” A saját forrásait egymással ellenőrző, folyamatosan összevető Leunclaviusnál olvashatta, hogy létezik

A leginkább kézenfekvő megoldás azonban mégsem ez (vagyis a Löwenklau közvetítette krónikakompozíció), hanem Szádeddin munkájának ismerete. A *történetek koronája* kiemelkedik mind írójának magas pozíciója (III. Murád szultán nevelője és tanácsadója), megbecsültsége, mind tájékozottsága és írói tehetsége révén. Írása a fordító, a raguzai Vincenzo Brattuti szerint is valóban koronája az addigi oszmán történetírásnak, főként bősége és megbízhatósága révén. Brattuti kiadása 1649-ben jelent meg Bécsben, tehát még bőven a *Syrena* kötet lezárása előtt. Zrínyi be is szerezte, természetesen, s az is természetes, hogy egyéb gyakran használt könyveihez hasonlóan, ez sincs meg a ma Zágrábban őrzött anyagban. A *Syrena* szerkesztése idején ez volt a hozzáférhető legfrissebb, leghitelesebb, legjobb oszmán história, még hozzá olasz fordításban – ez lehet tehát az az „olasz cronika”, amelyre a kötet ajánlása utal.³⁸

De vajon csak ez? Az ember joggal gyanakszik, hiszen ismerünk egy másik művet a Zrínyi-könyvtárból, amely bizonyosan nagy hatással volt költőnkre, amely egyszerre „horvát” (délszláv értelemben, a teljes Balkánra kiterjeszkedően) és „olasz” (nyelvét és szerzőjének származását tekintve): Mauro Orbini bencés apát *A szlávok királysága (Il regno de gli Slavi, 1601)* című históriáját, amely minden Koszovó-narratíva mellőzhetetlen tétele, s a legbővebben, valódi novellisztikus betétként adja elő a Rigómezőn 1389-ben történeteket.³⁹ Lázár fejedelem két lánya, Mara és Vukosava összevesznek egymással, ennek nyomán a két férj, Vuk Branković és Miloš „Chobilich” is összetűzésbe kerül. Branković ezek után árulással és a törökkel való szövetségessel vádolja meg sógorát; a rigómezei csata előtti vacsorán Lázár felfedi a vádat – Miloš másnap reggel, a csata előtt elhagyja a táborn, árulást színlelvé szultáni kihallgatást kér, ahol megöli Murádot, így bizonyítandó hűségét. Az ezután kibontakozó csatában kiderül azután, hogy a valódi áruló Lázár másik veje, Branković volt, aki elhagyja a keresztény sereget, s ezzel előidézi a katasztrofális vereséget.

Orbiniről ma is folyik a vita, használt-e népköltési anyagot a történethez, vagy pedig a ma ismert népelemek éppenséggel az ő művéből ismert novellát variálták tovább.⁴⁰ Az

egy törökből görögre fordított történeti kommentár, amely „tartalmazza mindazon ravaszkodást és hitszegést, melyeknek hála az Oszmán-ház nagyra nőtt” („liber qui continet astus et plenas perfidiae fraudes, quibus Osmanidae creverunt”) – a *Historia* szinte formulaszerűen ismétli mindig ugyanezt a bevezetést, amikor ennek a forrásának adja át a szót (pl. Murád halálánál: *i. m.*, 304). Zrínyi erre is célozhatott az idézett soraiban (a másik lehetséges feltevéstről lásd később).

38 SAIDINO, *Chronica dell'origine e progressi della casa ottomana*, Vienna, 1649. = *Bibliotheca Zriniana*, *i. m.*, 181–182 (kat. 134. sz.). Brattutiról lásd Slobodan Prosperov NOVAK, *Povijest hrvatske književnosti*, III, *Od Gundulićeve „poroda od tmine” do Kačićeva „Razgovora ugodnog naroda slovinskoga” iz 1756*, Zagreb, Antibarbarus, 1999, 324–326.

39 MAURO ORBINI, *Il regno de gli slavi*, Pesaro, Concordia, 1601, 315–317. = *Bibliotheca Zriniana*, *i. m.*, 179–180 (kat. 130, BZ 192.). Orbini elbeszélése Mikhaél Dukász (27. lj.) ismeretlen 15. századi olasz fordítójának elképzelését bontja ki és bővíti; vö. POPOVIĆ, *i. m.*, 191–194. Ehhez a forráscsoporthoz tartozik az Orbinnal szorosan együttműködő – vö. *Il regno...*, *i. m.*, 203 –, és Zrínyi által feltehetően szintén jól ismert Giacomo LUCCARI is, aki röviden szintén megemlékezik Vuk Branković árulásáról és Obilić (nála Milosc Kobilich) hőstettéről: *Copioso ristretto de gli annali di Rausa*, Venetia, Leonardj, 1605, 68.

40 POPOVIĆ, *i. m.*, 50–54; MIROSLAV PANTIĆ, *Knez Lazar i kosovska bitka u starijoj književnosti Dubrovnika i Boke Kotorske* = M. P., *Iz književne prošlosti: Studije i ogledi*, Beograd, Srpska književna zadruga, 1978, 337–408; JELKA REĐEP, *O Žitiju kneza Lazara poznatom kao Priča o boju kosovskom* = Uő, *Žitije kneza Lazara*, Novi Sad, Prometej, 2010, 5–39.

bizonyosnak tűnik, hogy e bugarsticák immár az ún. *deseterac*, tíz szótagból álló rövidsoros formában visszaáramlottak a szerb területre, s olyannyira beépültek a szerb köztudatba, hogy amikor II. József 1789-ben kiáltványt intézett a szerbséghez a török elleni háború idején, akkor magától értetődően buzdíthatta őket arra, hogy harcoljanak hősiessé, mint Miloš Obilić, és ne fussanak meg gyáva áruló módjára, mint Vuk Branković.⁴¹ Zrínyi, mint jeleztem, az Obilić-történet másik, török variánsát választotta, azonban paradox módon az ösztönzést ehhez közvetve mégis Orbini adhatta. Nála ugyanis olvashatott arról, hogy a szultán haláláról több, egymásnak ellentmondó elbeszélés is kering, sőt teljes bibliográfiát kapott a kérdés további tanulmányozásához, hiszen a bencés apát lelkiismeretesen megadja forrásait: Lonicert, Löwenklaut és Laonikoszt. Löwenklauról már esett szó. Philip Lonicer a Zrínyi-könyvtár egyik legnagyobb török tárgyú kompilációjának (*Chronicae Turcicae*, Frankfurt, 1578) az összeállítója – ahol már a neki tetsző heroikus verziót olvashatta Zrínyi: Lázár fejedelem „méltatlan halálát nagy lélekre való merészséggel bosszulta meg egy szerb alattvalója, aki – bár tudta, hogy a biztos halál vár reá – törével keresztül szúrta Murádot”.⁴² Itt forrásként ugyanazt találta, akire már Orbini is hivatkozott: Laonikosz Khalkokondülész bizánci történetíró 1464-ben befejezett *Apodeixeisz hisztorión* (*Historiarum demonstrationes*) című nagy összefoglaló munkáját, amelynek a későbbi historiográfiát jelentősen befolyásoló újdonsága volt, hogy a törököt nem pusztá eszköznek, Isten ostorának ábrázolta, hanem hódításait, felemelkedését a sors (*tükhé*) és a virtus (*areté*) összjátékából eredeztette, s e tézisért a különleges erényekkel jeleskedő nagy uralkodók példáján bizonyította.⁴³ I. Murád szultán közülük is talán a legnagyobb volt – bölcsessége, virtusa és energiája példaadó, aminek csak a fátum szakaszthatta végét. A rigómezei események leírásában ezért Khalkokondülész számára is a török verzió válik fontossá: s jóllehet, részletesen regisztrálja a nyugati (nála „görög”) variánst, egy bizonyos „Miloen” ravasz merényletéről, hitelesebbnek mégis a másik történetet fogadja el, amely arról beszél, hogy az ellenséget üldöző Murád egy gyalogos triballus (azaz szerb) katonára támad, aki azonban lándzsájával keresztül szúrja lovas ellenfele hasát. *Turci ferunt* („a törökök így beszélnek”), kezdi Khalkokondülész a történetet – *at Turci aliter sentiunt* („de a törökök más véleményen vannak”), fejezi be a görög verzió előadása után.⁴⁴

41 POPOVIĆ, i. m., 54–55.

42 „Lazarus eo proelio captus vitam in carcere finivit, cujus indignam necem servus natione Triballus, eius cliens, vindicare ingenti animo ausus, quanquam se sciret certam mortem adire, Amurathem tamen pugione transfodit.” *Chronicorum Turcicorum tomus primus, omnia collecta a [...] Philippo LONICERO*, Francoforti, 1578, 11v = *Bibliotheca Zriniana*, i. m., 161–162 (kat. 110., BZ 18/B).

43 A szerzőről és művéről lásd Johannes PREISLER-KAPPELLER, *Laonicus Chalcocondyles = Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History*, 5, 1350–1500, eds. David THOMAS, Alex MALLETT, Leiden–Boston, Brill, 2013, 481–489.

44 „Turci ferunt Amurathem ibi praeliantem Eleazarum fugam facere coegisse, quem cum insequeretur quam velocissime, incidit in virum Tryballum, in quem arma vertit. Hic, cum foret pedes, conversus iaculo transfixit Amurathem praecordia; quo vulnere mortuus est. At Graeci a Turcis, quantum ad Amurathem mortem attinet, dessientiunt. [...] At Turci aliter sentiunt, videlicet eum persequentem hostes, parta iam victoria, a viro Tyballo esse peremptum”. *LAONICI CHALCONDYLAE De origine et rebus gestis Turcorum libri X*, ed. Conrad CLAUSER, Basileae, 1556, 16–17.

Azt hiszem, itt lezárhatjuk a további kutakodást: megtaláltuk Zrínyi „a törökök maguk is így beszélnek” kitételének végső forrását. A Zrínyi-könyvtárban nem volt meg Khalkokondülész műve sem, amely azonban már a 16. század közepén, 1556-ban megjelent latin fordításban, s mint láttuk, minden fontosabb, Zrínyi által ismert török tárgyú történeti munka egyik alapvető hivatkozási pontja lett. A legéletszerűbb rekonstrukciónak az tűnik, hogy Zrínyi Orbinit jól ismervén, fellapozta a saját könyvtárában megtalálható forrásokat, ám azokban egymásnak ellentmondó verziókat talált (Leunclavius *Annales*ében a Muhji-variánst, Lonicernél és a belőle dolgozó, eddig nem is említett Joviusnál, annak Szkanderbég-elogiumában⁴⁵ az Ahmedi–Nesri–Szeádeddin változatot), ezért utánajárt az Orbini – s jószerével mindenki – által hivatkozott Khalkokondülész-beszámolónak, amihez több helyütt, akár rokonai és ismerősei könyvtárában is, de Bécsben mindenképpen hozzájuthatott.

Volt még egy alapvetően fontos munka, amely felhívhatta a figyelmét a görög szerző munkájára: a nagyapja, Zrínyi György idejében, Wittenbergben 1578-ban megjelent ún. *Zrínyi-album*.⁴⁶ Ennek utolsó három – a gyűjtemény koronáját jelentő és programját adó⁴⁷ – költeményét Hieronymus Wolf (1516–1580) jegyzi, aki a szerzői és szerkesztői kör legnevesebb alakja.⁴⁸ A híres lutheránus humanista az augsburgi Fuggerek titkáráként a német birodalom törökellenes propagandájának legmarkánsabb hangját képviselte, éles ellentétben például az oszmán mentalitás megismerésében érdekelt másik humanista áramlattal s annak emblematikus alakjával, Johann Löwenklauval.⁴⁹ Nézete szerint a törököt gyűlölni kell, bízni benne tilos, hiszen sikerei nagyobb részét hitszegésének köszönheti. Ha nem harcolunk ellene, Isten elpusztít bennünket, mint Gomorát vagy Bizáncot. A sikeres harc előfeltétele: a megtérés, a hitbeli megújulás, amelynek első lépése a kereszténységet belülről pusztító vallásháború azonnali felfüggesztése és a közös keresztény értékek képviselete. Ez az alapvetően lutheránus, de a keresztény szolidaritás jegyében fogant program jelenik meg a *Zrínyi-album*ban közölt két epigrammájában és egy hosszabb elégiájában, a kötetet záró *In Germaniae stuporem*ben, ez visszhangzik például Budina Sámuel Zrínyi által ugyancsak ismert Szigetvár-történetének hosszú ajánlásában,⁵⁰ s ez egyszersmind a

45 Paolo GIOVIO, *Gli elogi: Vite brevemente scritte d'huomini illustri*, Vinegia, Turino, 1559, 92v. A Zrínyi-könyvtárban latin kiadásban: *Bibliotheca Zriniana*, i. m., 129 (kat. 41, BZ 122.).

46 *De Sigetho Hungariae propugnaculo*, Witebergae, Welack, 1578. Lásd róla András SZABÓ, *Das 'Zrínyi-Album' (Wittenberg 1587) im Lichte der neueren Forschung = Militia et litterae: Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa*, hrsg. Wilhelm KÜHLMANN, Gábor TÜSKÉS, Tübingen, Max Niemeyer, 2009, 151–158.

47 Vö. SZÖRÉNYI László, *A Szigeti veszedelem az európai hősköltemény történeti szövegösszefüggésében = Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2010, 373–380, itt: 377.

48 Életéről: KECSKEMÉTI Gábor, *Egy alig ismert 16. századi humanista: A körmöcbányai Paulus Rosa*, ItK, 111(2007), 643–644; magyar kapcsolatairól, a Zrínyi-alumba való bekerüléséről: *uo.*, 650.

49 Löwenklauról ilyen értelemben Ács, i. m.; Uő, „*The Good and Honest Turk*”: *A European Legend in the Context of Sixteenth-Century Oriental Studies = The Habsburgs and their Courts in Europe, 1400–1700: Between Cosmopolitanism and Regionalism*, eds. Herbert KARNER, Ingrid CIULISOVÁ, Bernardo J. GARCÍA GARCÍA, Wien, Österreichisches Akademie der Wissenschaften, 2014, 267–282.

50 Samuel BUDINA, *Historia Sigethi, totius Sclavoniae fortissimi propugnaculi*, Vienna, Stainhofer, 1568.

legközelebbi előképe a *Szigeti veszedelem* első énekében megfogalmazódó politikai bírálatnak a magyar nemzet bűneiről. A két epigramma érdekessége, hogy egymással szembeállítva fogalmazzák meg a szigeti várvédő hősök példaadásának jelentőségét (*Comiti Serino et praesidio Sigetho*) és Gyula védőinek „ökrök módjára” magukat megadó, a török hitegetésnek engedő szerencsétlenségét (*Praesidio Iulao*). Lehetetlen ebben a beállításban nem észrevenni a *Szigeti veszedelem* hasonló szecenírozásának, a Gyula–Szigetvár ellentétnek a forrását. A Kerecsényi László gyulai várkapitány „gyalázatos” viselkedését kommentáló Zrínyi szavaiban a német humanista kifejezései köszönnek vissza:

Esztelen, ki hiszen az török hitinek;
Főképpen életét ha bizza töröknek;
Török, megállani szavát, tartja bűnnek,
Főképpen hogyha mit ígér kereszténnek.

Forgasd föl az egész magyar historiát;
de még az régít is, az görög chronikát,
Meglátod, hogy török ollyat nem fogadhat,
Az kit ű tenéked örömet megáll s tart. (II, 57–58)

Elgondolkodtató itt a „görög chronika” emlegetése. Wolfról köztudott, hogy a német bizantinológia atyjának számít, és Khalkokondülész históriájának új, 1562-es (később többször kiadott) változata is az ő gondozásában jelent meg a *Corpus Historiae Byzantinae* részeként.⁵¹ Zrínyi tehát ezen a réven is kapcsolatba kerülhetett a bizánci történetíró szövegének latin fordításával – jóllehet a „görög chronika” kifejezés lehet, hogy egyszerűen Wolf közismert, több kiadásban megjelent sorozatzáró versére, az *Epylogus Byzantinae historiae*-ra utal, amely pontosan a históriák „fölforgatásának” gondolatával indít, a török csalárdság megismerésének céljával.⁵²

Annyi bizonyos, hogy amikor azután Zrínyi 1649-ben Bécsben megvásárolta Brattuti friss török história-fordítását, már meg sem lepődött: „Saidino”, azaz Szádeddin azt erősítette meg, amit már addig is tudott. Az olasz krónikára tett utalás ezekből az információkból áll össze. Ám mindezzel még nem magyaráztuk meg sem azt, hogy mi kelthette fel Zrínyi ilyen szenvedélyes érdeklődését a szerb történelem iránt (az analógia keresése legfeljebb részleges magyarázatnak fogadható el), sem azt, hogy miért hallgat mégis erről a sokak által ismert analógiáról, miért nem tesz seholy fél szó

A bevezető a munka Johann Khieslnek szóló ajánlása: *Generoso et vere nobili viro, domino Io. Kisl de Kaltenprun, i. m., sztlan (A₂-B₁)*.

51 Dieter Roderich REINSCH, *Hieronymus Wolf as Editor and Translator of Byzantine Texts = The Reception of Byzantium in European Culture since 1500*, ed. Przemysław MARCIANAK, Dion C. SMYTHE, Leiden–New York, Routledge, 2016, 43–54.

52 *Delitiae poetarum Germanorum huius superiorisque aevi illustrium*, Francofurti, Hoffmann, 1612, 1120–1124. Hasonló gondolatokat fogalmaz meg a lepantói győzelem kapcsán írott *De Christianae classis victoria anno 1571, uo.*, 1127–1134; a Szigetvár–Gyula epigrammapár itt is közölve: 1135.

utalást sem Lázár fejedelemre, holott más szerb „despotákat” többször is említ prózai munkáiban. Minderre a legegyszerűbb ott választ keresni, ahol a kérdések összefutnak: Mauro Orbini regényes Balkán-históriájában.

Az elhallgatott szerb ősapa („A szlávok királysága” és a Zrínyi-családtörténet)

A mleti apát nem egy szerző a sok közül, legalábbis balkáni, szláv viszonylatban nem. Orbini egy új, a középkorias *natio* és *regnum* fogalmakon messze túlmutató etnogeográfia⁵³ kidolgozója, az egységes délszláv állam megálmodója, olyan Kézai, aki a horvátok hunjait, az előd, illetve rokon népeket, nemcsak a ködös múltból ragyogtatta fel, hanem meg is találta őket, közvetlenül a török birodalom határa mögött, a szerbekben és a bolgároknál. Ivan Gundulić *Osmanjának* prejugoszláv legendáriuma éppúgy *A szlávok királyságából* táplálkozott, mint ahogy a 17. század végén a tömegesen a tengerpartra menekülő szerbek is Orbini műve alapján írták újra a koszovói történetet, s a *Mese Rigómezőről*, más címen *Lázár király élete* a 18. század folyamán az oszmán elnyomás alól kiutat kereső nemzeti mozgalmak „csittvári krónikájává” vált.⁵⁴ Miroslav Krleža okkal írta, hogy évszázadok egymást követő nemzedékei Orbiniból szívták magukba az „illírismus narkózisát”, közvetve tehát derék bencés álmodozónk akár az örök balkáni egyesülni akarás és háborúskodás ősatyjának is tekinthető.⁵⁵ Zrínyi tehát nem akárkitől merített, amikor hozzá fordult – s ezen a ponton bizony megkerülhetetlen a saját származástudat kérdése. Miután annyi szó esett a közelmúltban Zrínyi (és a Zrínyiek) nemzetek feletti politikai lojalitásáról, ideje felvetni, immár romantikus elfogultságok nélkül, a kulturális identitás problémáját is.

Több egymással összefüggő jel mutat arra, hogy e tekintetben Zrínyi nem a magyar oldalhoz húzott. Udvari papja, Forstall Márk, akinek munkáját közvetlenül Zrínyi felügyelte, arra kapott megbízást a családtörténet kidolgozásakor, hogy a családot a „bosnyák bánoktól és illír királyoktól” eredeztesse. Az ágostonos szerzetes ezt az elvárás⁵⁶ Orbini művének sűrű idézésével teljesítette a Zrínyi-genealógia első, őstörténeti részében. Ebbe az irányba mutat az a tény is, hogy egyetlen Zrínyihez (illetve a Zrínyi fivérekhez) köthető krónika vagy történeti mű sincs, amelyben ne szerepelne Nagy Sándor állítólagos adománylevele, melyben az illíreknek, vagyis a szlávoknak adományozza szolgálataikért az „északtól a déli határokig terjedő egész területet”, vagyis az akkor ismert fél világot. Ott van Ráttkay Györgynél, ott Pethő Gergelynél, ott magánál

53 Snježana HUSIĆ, *Teritorijalna organizacija pripovijedanja u Orbinijevu Kraljevstvu Slavena*, Radovi: Zavod za hrvatsku povijest, 43(2011), 81–95; Vö. Iva BRKOVIĆ, *Semantika prostora u Trublji slovinskoj Vladislava Menčetića*, *Anali Dubrovnik* 50(2012), 259–280.

54 REDEP, *O Žitiju...*, i. m. Ez a párját ritkítóan sok kéziratban fennmaradt prózai verzió tűnik a már említett „visszaáramlás”, a szerbek körében kialakuló rövidsoros népi epika közvetlen forrásának.

55 MIROSLAV KRLEŽA, *Illyricum sacrum: Odlomci rukopisa iz kasne jeseni 1944* = M. K., *Eseji*, V, Zagreb, Zara, 1966, 11–74, itt: 19–20.

56 Forstallról és művéről: BENE SÁNDOR, *A Zrínyiek: Egy családtörténet története* = *Hősgaléria: A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben*, szerk. BENE SÁNDOR, HAUSNER GÁBOR, Bp., Zrínyi, 2007, 271–319.

Marcus Forstallnál is a családtörténetben, s mindegyik Mauro Orbini művére hivatkozik, aki valóban közli a hamisítványt⁵⁷ – nyilvánvalóan politikai okokból, hiszen jól tudja, hogy a fő ellenség, a török is kisajátítani igyekszik magának az Alexandrosz-hagyományt, hódító misszióját ezzel magyarázva (a legjobb példája ennek Ahmedi már hivatkozott *Iszkendernáméja*).⁵⁸ Zrínyi tehát nem egyszerűen ismeri a bencés apát művét, nem pusztán csipeget belőle, hanem annak ideológiáját, a török kiűzésével megvalósítható délszláv egyesülés vágyát is a magáénak érzi (öccsénél, Péternél ez a vágy válik majd kizárólagossá, akár a magyar érdekek felülírása árán is).⁵⁹ Orbini nyomán téteti meg Forstallal a család virtuális ősenek Totila gót királyt, a legismertebb, Orbini által is hivatkozott gót-szláv azonosítás jegyében – ő maga viszont ezzel lemondott az Attila-örökségről, annak elégséges párhuzamát fedezvén fel saját, hasonló sorsú mitikus ősében.

Orbiniból azonban még egy fontos dolgot „tanulhatott” Zrínyi. A Lázár király rigómezei csatájáról és fejedelemsége pusztulásáról szóló fejezet igazi meglepetése, hogy az utolsó lapján, a tragikus sorsú uralkodó leszármazottain végighaladva, leányágon ugyan, de ott találjuk a szigeti Zrínyi Miklós első feleségét, Frangepán Ferdinánd leányát, Katalint. Hogy Zrínyi olvasta-e a rigómezei fejezetet Orbini művéből, az túl enyhe feltételezés: persze, hogy olvasta, hiszen saját őst is megtalálta benne.⁶⁰ Ám az is kiderül, hogy e rokonság korántsem makulátlan. A Rigómezőig visszavivő leszármazási tábla kezdőpontján⁶¹ Lázár fejedelem leánya áll, aki Vuk Brankovics felesége lett – költőnk őse tehát nem más, mint az „áruló” Vuk despota, a hős Miloš Obilić elveszejtője! Vajon képviselhető örökség-e az övé? Hogy e kérdés megoldásán Zrínyi maga is töprengett, annak bizonyítéka, hogy Forstall genealógiai vázlatai között fennmaradt a leányági leszármazás vázlata,⁶² de csak a Vukot követő nemzedékig, a magyar történelemből is jól ismert Hunyadi-kortárs Brankovics György fejedelemig. A Forstall által itt is pontosan megjelölt forrásban, Orbini közismert művében, a sztemma nyomon követhető tovább, föl egészen Vukig és Lázárig. A Zrínyi-családtörténet első kidolgozásának vázlatában még ott szerepel bevezetőként *A Zrínyiek nemessége leányági leszármazáson (Nobilitas Zriniana a foemineo sexu)* című fejezet terve – a végső változatból azonban kihagyta Forstall. Nyilván nem önálló iniciatívából.

57 ORBINI, i. m., 168–169; NAGY Levente, *Pethő Gergely Rövid magyar krónikája és a költő Zrínyi Miklós*, ItK, 102(1998), 285–300; itt (a Nagy Sándor-adománylevél jelentőségéről): 291–294.

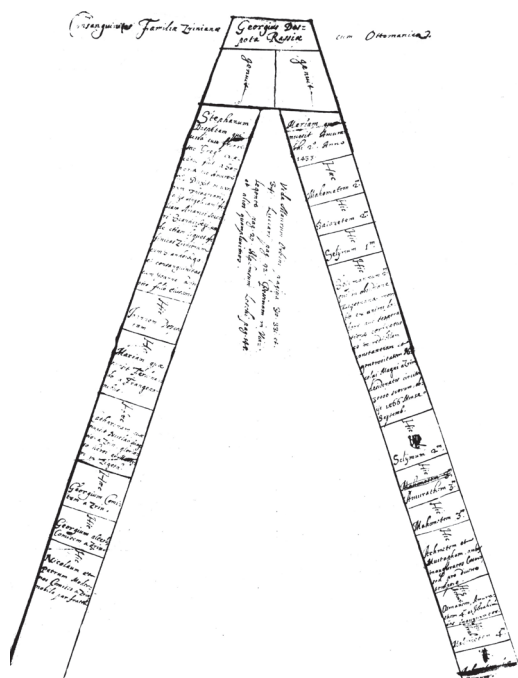
58 FODOR Pál, *Az oszmán-török identitás változásai (14–17. század)* = Uő, *Szülejmán szultántól Jókai Morig*, i. m., 137.

59 BENE, *Szirének a térképen...*, i. m., 72–74.

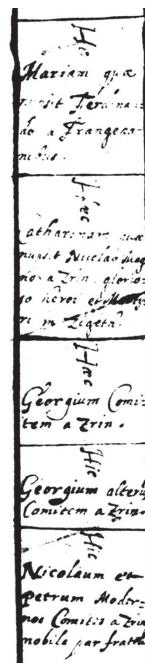
60 ORBINI, i. m., 342.

61 Uo., 310.

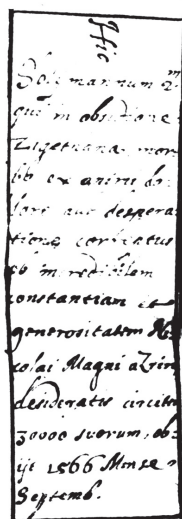
62 Zagreb, Državni arhiv Hrvatske, Obitelj Zrinski, fasc. 280, conv. B 126–127.

Consanguinitas familiae Zrinianae cum Ottomanica (Marcus Forstall vázlatja a Stemmographiához, Zagreb, Državni arhiv Hrvatske, Obitelj Zrinski, fasc. 280, conv. B 126–127).

A családfrangepán Ferdinánd feleségétől, Máriától, a szigeti hőstől át Zrínyi Miklósig és Péterig vezető része.

A családfrangepán ágán Nagy Szulejmán szultán, aki ilyen módon a szigeti Zrínyi távoli rokona volt. Forstall leírása bizonyosan első kézből származik, a *constantia* és a *desperatio* szembeállítására magára Zrínyi Miklósról vall: „I. Szelim nemzette II. Szulejmánt, aki Sziget ostrománál halt meg, lelkének fájdalmába vagy inkább az elkeseredésbe pusztulva bele, amit a nagy Zrínyi Miklós kitartása és bátorsága okozott; sajátjaiból mintegy harmincezer katonát elvesztvén, 1566 szeptemberében érte a halál”. („Hic [sc. genuit] Solymanum 2^m, qui in obsidione Zigethiana mortis ex animi dolore aut desperatione, correptus ob incredibilem constantiam et generositatem Nicolai Magni a Zrin, desideratis circiter 30000 suorum, obiit, 1566 mense Septembris.”) Ez lehetett Zrínyi személyes meggyőződése a szultán haláláról – Szulejmán halálát közvetve mégis dédapja hősiessége kitartása okozta. A pszichologizáló beállítás legközelebbi rokona Forgách Ferenc ostromleírásának Forgách Imre által adott kiegészítése a wittenbergi Zrínyi-albumban, amely szerint a szigeti hős magát Szulejmánt „halni kényszerítette” („Solymanum, nimia animi aegritudine, victor victo morte parentans, mori coegit”).

IL

REGNO

DE GLI SLAVI

HOGGI CORROTTAMENTE

DETTI SCHIAVONI

HISTORIA

DI DON MAVRO ORBINI RAVSEO

ABBATE MELITENSE.

Nella quale si vede l'origine quasi di tutti i Popoli, che furono della Lingua SLAVA, con molte, & varie guerre, che fecero in Europa, Africa, & Asia; il progresso dell'Imperio loro, l'antico culto, & il tempo della loro conversione al Christianesimo.

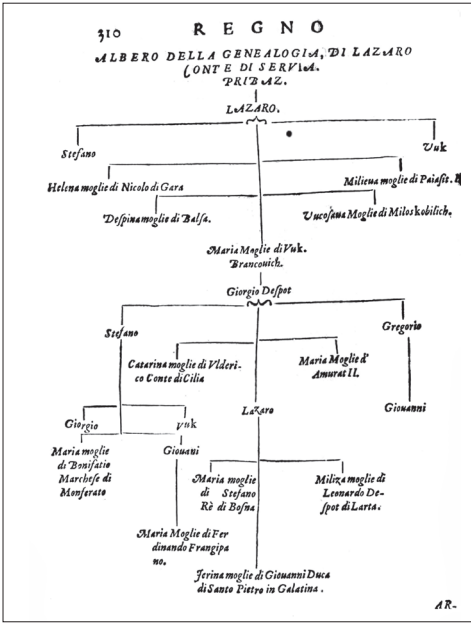
In particolare veggon si i successi de' Rè, che anticamente dominarono in DALMATIA, CROATIA, BOSNA, SERVIA, RASSIA, & BULGARIA.

MAURO ORBINI

Appresso Girolamo Concordia. Con licenza de' Superiori.

M. DCI

Mauro Orbin műve,
A szlávok királysága
(1601)

342

REGNO

di Bernardino Frangipano, & Geret Bano, assaltatigli al fiume Onuuyze, caudò loro dalle mani tutta la preda, e li tagliò tutti à pezzi. Et essendo Rè Maria in guerra con Boemi, questo Vuk (che non si portò in quella guerra tanto bene, che da Rè Maria hebbe in dono vn nobil Castello, chiamato Feiczco. Gioanni non lasciò altri, che vna figliuola, dimandata Maria, che fu poi moglie di Ferdinando Frangipano, & madre di Stefano Conte di Modrufa, & di Catarina moglie di Nicolo Bano di Sdrina. Entrato adunque (come dicemmo) Maumette in Rasia, occupò tutto quello che Lazaro posseduto haueua. Imperoche alcune di quelle terre s'arresero d'accordo, & altre egli prese per forza essendo stati vani tutti gli sforzi de gli Vngari, che più volte tentarono di proibire il passo in Rasia à Maumette. Onde Carafagio Cardinale di Sant'Angelo, che in quel tempo trouauasi nell'Allemagna, statouì mandato da Papa Calisto, per fauorire le cose de gli Vngari, per conforti di quelli entrò con buon numero di gente in Rasia, per vedere le cose l'autorità sua potesse ridurre quelle genti alla diuotione de gli Vngari: et uato che Turchi di già n'erano ingignotti, scendoli Rasia, fiani (come detto) dati loro parte volontariamente, e parte per forza, dato vola à dietro, mancò poco, che no vi restasse prigione, & hauendo hauuto gran stitifica, nondimeno li condusse saluo à Buda. Et di Rasia il Turco s'imparoni del tutto.

A Lazarevicsek leszármazása, Vuk fiával, Brankovics Györggyel, valamint a bal oldal alján látható Máriával (Frangepán Ferdinánd feleségével), a szigeti Zrínyi feleségének, Frangepán Katalinnak édesanyjával (Forstall ugyanezt az ágat követi).

Orbini Szerbia történetét tárgyaló fejezetének utolsó lapja, a szigeti Zrínyi említésével („Nicolo Bano di Sdrina”).

Ezzel akár be is fejezhetnénk a kutatást, hiszen ha a „török cronika” valójában azonosnak bizonyult az „olasszal”, akkor a valódi, originális „olasz cronikát”, Orbini művét is értelmezhetjük „horvát cronikának” (a kifejezés ’délszláv’ jelentésében). Engem azonban mégsem hagy nyugodni valami: Orbini beállításából szinte teljességgel hiányzik a vértanú-mártír elem hangsúlyozása. Lázár fejedelem nála a humanista értékrendet megjelenítő világi hős, az ütközet előtt mondott beszéde,⁶³ Orbini munkájának retorikai csúcspontja, kizárólag humanista invencióra épül: az elkeseredés és reménytelenség (*disperatione*) emberfeletti, akár a csodaszerű győzelemhez elegendő erőt is adhat. A gondolat már a *Vitéz hadnagyban* is megjelenik, s később az *Áfium* és az utolsó Zrínyi-levelek alapmotívuma lesz majd a *desperatio* efféle, pozitív értelmezése.⁶⁴ A *Szigeti veszedelem* azonban ennél bonyolultabb képlet, nagyon erősen jelen van benne a „kenotikus” minta, a Lázár-kultusz liturgikus szövegeinek „szenvedő hős-mártír” modellje. Kontextusba állítva éppen e két összetevő – a mártírkoszorús apoteózis és az antikizáló heroikus halál – egyensúlyának megteremtése a Szigetvár-eposz befejezésének igazi újdonsága. Honnan vehette Zrínyi az előbbi elemet?

A válasz egyrészt könnyű és kézenfekvő, másrészt bonyolult. A mártírium-gondolat ugyanis, együtt a „victus victor”, a legyőzve is győztes toposszal, a katolikus új hagiográfia logikus mozaikdarabja lenne – még az sem igazi probléma, hogy éppen sggel a lutheránus Schesaeus latin eposzából, illetve a szintén protestáns környezetben készült *Wittenbergi album*ból eredeztethető, amelyek a szigeti hős köré szőnek mártírkoszorút.⁶⁵ Hiszen tudjuk, hogy a szigeti Zrínyi fia, a protestáns György sem átalott erősen katolikus ízű, mártíriumot és apoteózist ábrázoló képet rendelni apja emlékére,⁶⁶ s úgy tűnik, a többi említett kultusz-szöveg is irénikus szellemben nyúl a témához. Felmerült még a szakirodalomban, s teljes joggal, Rimay János *Balassi-epicédiumának* ösztönző hatása (lévén hogy a Balassi fivérek itt szintén apoteózisban részesülnek), sőt, a magyar históriás énekek hagyománya is (Tinódi a *Hadnagyoknak tanúságban* így fejezi ki a gondolatot: „Itt valaki közölünk elesik, / Az angyalok mennyországba viszik”).⁶⁷ Mehetünk még visszább is az időben, Janus Pannonius sokat idézett epigrammáig, amelyben Hunyadi Jánosnak ígér halhatatlanságot (Nándor előtt szétszórta a vad hordát, s leigázta / Még a halált is! Ezért élve az égbe jutott!” [Csorba Győző ford.]).⁶⁸ Mielőtt azonban a teljes rezignációig jutnánk (ősi motívumról van szó, mindenütt előkerül a *Mahábháratától* és a *Rámájanától* Tardi György Szikszói

63 ORBINI, i. m., 316–317.

64 VÖ. BENE, *A sztoikus Zrínyi*, i. m., 83.

65 KLANICZAY, i. m., 131–132; NÉGYESY László, *Gróf Zrínyi Miklós = ZRINYI Művei*, i. m., 50; FODOR-VARGA, i. m., 188–188.

66 GALAVICS Géza, *Kössünk kardot az pogány ellen: Török háborúk és képzőművészet*, Bp., Képzőművészeti, 1986, 22–24; BUZÁSI Enikő, *Zrínyi és a későreneszánsz vitézi allegória: A szigetvári hős festett apoteózisa = Collectanea Tiburtiana: Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*, szerk. GALAVICS Géza, HERNER János, KESERŐ Bálint, Szeged, JATE, 1990, 431–442.

67 KLANICZAY, i. m., 88–89 (Tinódi); 94–96 (Rimay). VÖ. BENE, *A sztoikus Zrínyi*, i. m., 74.

68 SZÖRÉNYI László, *Panegyricus és eposz: Zrínyi és Cortesius = Sz. L., Hunok és jezsuiták: Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, Bp., AmfipressZ, 1993, 30.

énekéig),⁶⁹ felhívnam a figyelmet egy különös elemre a szerb liturgikus szövegtörzsből. Egyik említett forrásunk sem kapcsolja ugyanis össze a vértanúhalál tudatosan vállalt áldozatát a nemzet, az ország következő generációkban bekövetkező esetleges szabadulásával, mint Zrínyi teszi eposzának rögtön első énekében – kivéve a következőt, amely Lázár szónoklatának sajátos változatát adja:

Induljunk, testvéreim és gyermekeim, induljunk a vészbe, s tekintetünket emeljük a jutalmazó Krisztusra. Ajánljuk fel halálunkat, mint az kötelességünk, s kiontott véréünkkel váltsuk meg életünket. Adjuk meg testünket, vágassuk le tagjainkat hitünkért és hazánkért: így az Isten bizonyára megkönyörül maradékainkon, és nem fogja végleg eltörölni nemzetünket és országunkat.⁷⁰

A szöveg rendkívül ismert, a Lázár-kultusz egyik egyik legősibb emléke: az ún. I. Ravanicai Névtelen *Szent Lázár élete* (*Žitije svetoga kneza Lazara*) című darabja, a szerb szépirodalom egyik legelső művészi színvonalú emléke. Akkor keletkezett, amikor Lázár fejedelem maradványait Pristinából a távolabb fekvő és védettebb ravanicai kolostorba vitték, az 1393-at közvetlenül követő időszakban (*terminus ante quem*ként a szakirodalom 1398-at, a ravanicai kolostor leégését jelöli meg). Nagyon hamar belépett a liturgikus szövegek körébe, a *Služba*, azaz a Lázár-istentisztelet 6., utolsó darabja utáni szabad *lectió*ént, perikópaszerűen az év meghatározott napjain olvasták fel. Tehát annak ellenére, hogy archaikus szöveg, mindvégig hallható, jelenlévő maradt a századok során, és befolyásolta mind a humanista prózát, mind a folklór alkotásokat.⁷¹ Ahhoz, hogy a Zrínyiek, akár Miklós, akár Péter közvetlenül is megismerjék, elegendő volt kapcsolatban lenniük szerb vagy részben szerb, de pravoszláv lakossággal – s ez a feltevés közismerten teljesül, akár a Zágráb megyéig felhúzódó szabad határőr-lakosság, a vlahok, akár a Zrínyi-birtokok déli, tengerparti részén élő uszkókok esetén.⁷² Zrínyi Miklós bánként csak az 1650-es évek elejétől szembesült a „vlah problémával” (majd az Erdődy-birtokon kitört felkeléssorozat rendezése is jórészt rá várt),⁷³ de már a *Szigeti*

69 A rigómezei „népepika” központi motívumát, Lázár választását a földi és a mennyi királyság között, közhelyszerűen hozzák kapcsolatba a hindu eposzokkal: Milica BAKIĆ-HAYDEN, *Devastating Victory and Glorious Defeat: The Mahabharata and Kosovo in National Imaginings*, Chicago, University of Chicago, 1997; STEPANOVIĆ, i. m., 26–27 (a *Ramájána* és a régi szerb epika kapcsolatáról); Tardi Györgyről és a Zrínyiászról: KLANICZAY, i. m., 92–93.

70 *Spisi o Kosovu*, i. m., (15. l.j.-ben id. kiad.); hálózati változat: https://www.rastko.rs/istorija/spisi_o_kosovu.html#_Toc655 (2017.11.12).

71 Vö. Đorđe TRIFUNOVIĆ ugyancsak itt olvasható bevezetőjét (*Ravaničanin I: Predgovor*) a szöveghez: https://www.rastko.rs/istorija/spisi_o_kosovu_p.pdf (2017. 11.12).

72 A pravoszláv vlah lakosság beáramlása a Zrínyi-birtokokra a 16. század folyamán zajlott; a kérdés számos vonatkozása további kutatásra szorul. Alapvető szakirodalom: Hrvoje PETRIĆ, *Koprivnica u 17. stoljeću*, Samobor, Meridijani, 2005, 206–212 (*Kršćani istočnog obreda – pravoslavlje i pitanje crkvene unije*); UŐ, *O iseljavanju vlašskog stanovništva iz zapadnog Papuka, Ravne gore i Psunja te susjednih područja krajem 16. i početkom 17. stoljeća*, Zbornik Janković, 1(2015), 39–50; Zlatko KUDELIĆ, *Marčansko-Svidnička biskupija tijekom bečkog rata*, *Croatica Christiana Periodica*, 50(2002), 51–74; UŐ, *Povijest grkokatoličke Marčanske biskupije („biskupije Vlahi”) zagrebačkog biskupa Petra Petretića iz 1662. godine*, *Povijesni prilozi*, 25(2003), 187–216.

73 KLANICZAY, i. m., 497–519.

veszedelem fogantatása és keletkezése idején is benne élt abban a közegben, amelynek egyik fő gondja a horvát katolikus területeken erőteljesen terjeszkedő pravoszláv egyházi struktúra kezelése, a vele való együttélés szabályozása volt.⁷⁴ Testvére kapcsán többszörösen dokumentált a távolabbi, velencei és raguzai fennhatóság alatt élő szerbekkel való kapcsolatfelvétel is.⁷⁵ Természetesen elképzelhető, hogy a Zrínyiek közvetve, a *Služba* szövegkörnyezetéből táplálkozó népének útján hallottak a rigómezei mártírokról, mint ahogyan a hagiografikus források közvetlen ismerete is. Tény azonban, hogy ezek a szövegek a szó legszorosabb értelmében „körülzümögtek” őket, ott voltak a levegőben körülöttük. Mondhatnánk, unalomig otthonos kontextusát alkották a mindennapi beszédnek éppúgy, mint a költői képzeteknek. Ha tehát „horvát cronikát” keresünk a körükben, nem kell a dubrovniki végekig, Orbiniig menni.

De nem is érdemes leragadni a reáliáknál. Zrínyi az 1640-es években két kimondottan horvát krónikát ismerhetett, az egyiket, Pethő Gergelyét, kéziratból, a másikat, a reformátor Antun Vramecét nyomtatásban. Utóbbit, ha nagyon akarjuk, forgathatjuk oda az értelmezéssel – levágva a kontextust róla –, hogy Szulejmán „tisztázatlan körülmények között” leli halálát, ugyanakkor, ugyanott, mint Zrínyi,⁷⁶ ám az előbbi, Pethő Gergely *Rövid magyar krónikája* ezt világosan cáfolja: „... a várnak megvétele előtt három nappal, meghala Szulimán császár Sziget alatt, 4. napján szeptembernek, ideje 66. esztendőjében, de az el vala titkolva Mehemet basátul a fővezértől”.⁷⁷ Világos tehát: ezek a krónikák nem azok a krónikák, amelyeket keresünk.

A „horvát cronika” (Zrínyi Miklós mint népköltő)

Mielőtt e bizonytalan terepre merészkednék, előrebecsájtok két módszertani megjegyzést. Az egyik: korszakunkban és a most vizsgált területen a „népének”, „népköltészet” alatt nem a 19. századi értelemben vett folklór, hanem inkább a közköltészet értendő: a nemesi és egyházi, írástudó verselők is a „nép” részét alkották ebben az értelemben, az orális és az írásos szöveghagyományozódás között folyamatos volt az átjárás, egészen az elit irodalom köréig. Brne Karnarutić kiseposzának Zrínyi Györgyhez szóló ajánlását azzal kezdi, hogy Zrínyi Miklós halhatatlan hírnevének tulajdonképpen nem is lenne szüksége az ő írásos közreműködésére, ragyogni fog az „az egész világon, népről

74 László HADROVICS, *Srpski narod i njegova crkva pod turskom vlašću*, Zagreb, Globus, 2000, itt: 109–118, valamint a KUDELIC, *Povijest...*, i. m., 188–189 (3. l.j-ben) felsorolt szakirodalom.

75 Vladimir KOŠČAK, *Korespondencija Dubrovačke vlade s Nikolom Frankopanom i Petrom Zrinskim*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hazu, I(1954), 189–222; BENE, *Sziránek a térképen...*, i. m., 72–72.

76 Antun VRAMEC, *Kronika vezda*, Ljubljana, Manlius, 1578. A koszovói történetet téves évszámmal 1349-nél közli (43r), röviden említi Milos „Kobilich” nevét, s a későbbiekből kiderül, ő is használta Khal-kokondülész históriáját (44v). A szigetvári eseményeknél annyit jegyez meg, Szulimán szintén itt adta vissza lelkét Mohamednek („Szoliman Czar takaise po Zygetom vmre Mahometu szuoieu d vruku dustu”, 62v).

77 PETHŐ Gergely, *Rövid magyar cronica*, Bécs, 1660 (RMK I. 955), szltan (Anno 1566).

népre terjedve minden írás nélkül”.⁷⁸ Látni fogjuk, a megállapítás szó szerint értendő, szó sincs humanista szövirágról. A másik: a Zrínyi-epika és a „népköltészet” kölcsönhatásainak tanulmányozásában sem azt nem tartom célravezető eljárásnak, hogy a puszta névemlítés alapján az eposz lehetséges ihletői közé soroljunk tücsköt-bogarat, ahol „Zrinović bánnak” nyoma van a népi epikában, sem pedig azt, hogy a *Szigeti veszedelem* állítólagos folklorizálódását próbáljuk dokumentálni a „nép körében”.⁷⁹ Az egyes cselekményelemek narratológiai vagy tipologikus rendszerezésénél több eredményt ígér, ha magát az orális kultúra közegét próbáljuk rekonstruálni, amely körülvette a Zrínyieket, a maga eleve vegyes, elit és népi regisztert keverő, a nyelvi határokat átlépő voltában.⁸⁰ Ezen belül érdemes az autentikusnak tűnő (tehát az oralitásban hagyomá-

78 „... sluti se do suda svita prohodeći od naroda do naroda bez svakoga pisanja” – idézet, kommentár: Josip VONČINA, *Predgovor = Zrinski, Frankopan, Vitezovići: Izabrana djela*, Zagreb, Zora-Matica hrvatska, 1976 (Pet Stoljeća Hrvatske Književnosti, 17), 11; valamint Lőkös István, *Recepcija Karnarutića u mađarskoj književnosti*, Croatica et Slavica Iadertina, 1(2005), 166.

79 Az alapvető szakirodalom: SZEGEDY Rezső, *Zrínyi Miklós és a Szigeti veszedelem a horvát költészetben* (I), ItK, 25(1915), 292–297; BAJZA József, *A szigetvári hős a horvát népepikában*, ItK, 47(1937), 10–21; *Zrínyi-énekek: A szigetvári hős Zrínyi Miklós alakja a szomszéd népek költészetében*, szerk. VUJICSICS D. Sztóján, ford. Kiss Károly, előszó ORTUTAY Gyula, Bp., Katonai Kiadó, 1956; JUNG Károly, *Újronnan felfedezett horvát hősenek Szigetvár elestéről*, ItK, 91–92(1987–1988), 339–355; *Zrínyi-énekek és feljegyzések: Horvát, szerb, bosnyák és szlovák népi énekek*, kiad. FRANKOVICS György, Pécs, Frankovics, 2002. A horvát anyagról: Josip KEKEZ, *Sigetska bitka u usmenoj književnosti u usmena književnost u sigetskoj epopeji od Karnarutića do Vitezovića = Sigetska epopeja od Karnarutića do Vitezovića (1584–1684)*, ur. Nikica KOLUMBIĆ, Zadar, Hrvatsko filološko društvo, 1986, 67–83. Az általam is említett módszertani problémák jelzése: JUNG Károly, *Zrínyi-hagyományok a Balkánon: Vázlatos alkalmi áttekintés*, Iris, 13(2002), 129–139.

80 A „keveredés”, vagy inkább közlekedés szempontja (magas kultúra és népi regiszter, vallásos sőt, liturgikus és világi szövegek, illetőleg fikciós „szépirodalom” és krónikás szövegek között) a teljes korábbi rigómezei folklór-anyag (az ún. „koszovói ciklus”) geneziséét újragondoltatta a kutatókkal az utóbbi időben. A régi elképzeléseket a teljességgel autonóm népi keletkezésről és hagyományozódásról – vö. Vatroslav JAGIĆ, *Južnoslavenska narodna epika u prošlosti* (1880) = V. J., *Rasprave, članci i sjećanja*, prir. Marin FRANIČEVIĆ, Zagreb, Matica hrvatska–Zara, 1963 (Pet Stoljeća Hrvatske Književnosti, 43), 255–301 – egyre inkább felváltja az újabb konszenzus, mely szerint a rigómezei népepika nem a néphagyományban, hanem a korai hagiografikus irodalomban gyökerezik – REDEP, *The Legend of Kosovo*, i. m., 256 –, lényegében annak folklorizált válfaja, s terjedése, fomálódása az ereklýék vándorlását követte: a kotori öbölben, Perastában, majd Dubrovnikban feltűnő epikai anyag a Hercegovinából Szent Száva ereklýéivel a török üldöztetés elől e vidékre áttelepülő pravoszláv szerzetesek mozgásához köthető, lásd REDEP, *O Žitiju...*, i. m., 5–39; ennek dokumentumait őrizte meg Bogišić híres gyűjteménye: *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa*, skupio Valtazar Bogišić, Biograd, Glasnik srpskog učenog društva, 1878 – repr. Gornji Milanovac, Lio, 2003, míg a Ravanicáról 1697-ben az Újvidékhez közeli Vrdnik kolostorába áthozott Lázár-ereklýék körül formálódó népi epikát örököltette meg Vuk Karadžić gyűjtése, vö. Aleksandar PAVLOVIĆ, *Rereading the Kosovo Epic: Origins of the „Heavenly Serbia” in the Oral Tradition*, Journal of Serbian Studies, 23(2009), 83–96. A 18–19. század során e gyűjtőtevékenység – Miočić-Kaćić, Kopitar, Karadžić és mások esetében – természetesen az erősödő nemzeti öntudatokhoz és irodalmi identitástudatokhoz is kötődött, vö. Aleksandar PAVLOVIĆ, Srđan ATANASOVSKI, *From Myth to Territory: Vuk Karadžić, Kosovo Epics and the Role of Nineteenth-Century Intellectuals in Establishing National Narratives*, Hungarian Historical Review, 5(2016), 357–376; Davor DUKIĆ, *Predgovor = Usmene epske pjesme*, I, prir. Davor DUKIĆ, Zagreb, Matica hrvatska, 2004, 9–59, itt: 21. skk. Úgy vélem azonban (s a következőkben emeltt érvelek): ez az átpolitizáltság már a 17. században is megfigyelhető, s éppen a Zrínyiek a legkorábbi kezdeményezők. A korábbi korszak, bár ilyen kultúrpolitikai tudatosság

nyozott és/vagy közvetlenül a Zrínyiekhez köthető) közköltészeti alkotásokra figyelni, főként abból a szempontból, hogy vajon reagált-e Zrínyi Miklós ezek poétikai sajátosságaira (elbeszéléstechnika, metrika stb.).

Térjünk vissza Karnarutichoz, az ő kiseposzából is a már említett strófához: a szigeti vitézek a siklósi diadal után bugarkinjákat énekelnek az ősök dicső tetteiről. Az eposz születése és a szigeti ostrom között alig 18 év telt el, tehát a zárai költő idejében még élő gyakorlat volt ez az ünneplési forma. Az maradt azonban a következő fél évszázadban is. Zrínyi Péter Batthyány Ádámhoz írott kamaszos csínytevő levelére utalok, 1633. december végéről, amelyben feledhetetlen leírást ad a nagyszombati arisztokrata diáktársaság mindennapjairól: „Többet is írnék, de bátyám uram kobzolással impediál, Baranyai uram is nem szűnik az száraz fának hasát vakarni [...] De higgye kegyelmed, ha egyebet nem, még ma egy davorit én is elzörgetek a Homonnai uram tamburásával”.⁸¹ Ez a davoria pedig (feltehetőleg az immár rövidsoros, deseterac-hősenekre gondol Péter) műfajilag az a davoria, ami bekerül a *Szigeti veszedelem* negyedik énekébe, majd onnan tovább vándorol az *Obsida sigetszka* lapjaira. Egy bizonyítékunk már van, hogy a Zrínyiek nemcsak ismerték, hanem maguk is aktívan művelték a délszláv hősi epikát – lássuk most a többit is. Hiszen még nem tudjuk, miről is szóltak ezek a hősenek. Erre nézve pedig érdemes ahhoz a szerzőhöz fordulni, akinek a fontosságát R. Várkonyi Ágnes sosem győzte hangsúlyozni Zrínyi Miklóssal kapcsolatban: a fantasztika egyházegyesítőhöz, nyelvreformerhez és politikaelmélet-íróhoz, Juraj Križanićhoz.⁸²

Križanić (1617–1683) korának egyik legképzettebb polihisztora volt, aki kalandos élete fénypontjáról zuhant a kegyvesztettség legmélyebb bugyrába. Moszkvában igyekezett győzködni a cárt a keleti és a nyugati kereszténység egyesítéséről, s mintegy mellékes feladatként a török elleni felszabadító hadjáratban való részvételről, az orosz-szal rokon balkáni szláv népek megsegítéséről, amikor tisztázatlan okok és egy névtelen feljelentés következtében másfél évtizedre a szibériai Tobolszkban találta magát. Itt írta az 1660-as években alapvető teoretikus művét, a *Beszélgetések a hatalomról* (*Razgovori ob vladatelstvu / Politika*) címmel, amely a pánszláv gondolat és az újsztoikus politikai filozófia sajátos keveréke.⁸³ A szakirodalmat még évtizedekkel korábban, a csáktornyai Zrínyi-könyvtárban kezdhette gyűjteni: Zrínyi Miklós ugyanis éveken keresztül, 1642-től 1646-ig, tehát éppen az eposz írása idején, a közeli Nedelišcén nyújtott neki menedéket (szó szoros értelmében) magasabb megbízások elől, amelyek eltérítheték volna nagy álmától, a moszkvai utazástól és az egyházegyesítő, uniós tervekre való

nélkül, de hasonló példáit mutatja a folklór, a vallásos hőskultusz és a magaskultúra keveredésének – lásd például CSORBA Dávid, *Mohács – egy „mesemondó” szemével: Emlékezeti rétegek Szerémi György Epistolájában*, Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 2012, 104–114.

81 Zrínyi Péter Batthyány Ádámnak, Nagyszombat, 1633. dec. 27. Közli TAKÁTS Sándor, *Zrínyi-levelek* = T. S., *Magyar küzdelmek*, Bp., Genius, 1929, I, 51.

82 R. VÁRKONYI Ágnes, *Horvátország reménye: Juraj Križanić és a nemzetközi törökellenes szövetség* = R. V. Á., *Európa Zrínyije: Válogatott tanulmányok*, Bp., Argumentum, 2010, 173–201.

83 Életről és munkásságáról összefoglalóan ANTE PAŽANIN, *Uvod u Križnićevo Politiku* = Juraj KRIŽANIĆ, *Politika*, Zagreb, Golden marketing, 1997 (Povijest Hrvatskih Političkih Ideja, I/3), 7–60. A tekintélyes méretű Križanić-bibliográfia a kiadás évéig: *uo.*, 61–91. Magyar vonatkozásairól KISS FARKAS GÁBOR, „*Difficiles nugae*”: Athanasius Kircher magyar kapcsolatai, *ItK*, 109(2005), 436–468.

felkészüléstől.⁸⁴ Az ismert tények alapján szoros kapcsolatot feltételezhetünk a tudós egyházi ember és a fiatal főúr között. Nedelišće kegyurai a Zrínyiek voltak, s a kor gyakorlatától alaposan eltért volna, ha az alig három kilométerre fekvő falu plébánosa nem járt volna fel a csáktornyai várba. Az *Áfium* oroszokról szóló eszmefuttatása („Muszkát nem számlálom [...] noha tudom, hogy némely nagy emberek nem tudom micsodás reménségeket csináltak magoknak”) a Križanićsal folytatott, feltehetőleg heves viták emlékét őrzi.⁸⁵ Ha politikáról beszélgettek, nyilván költészetről is, vélhetnénk; erről a lehetőségről az eddigi kutatás nem vett tudomást, pedig érdemes számot vetni, mi minden következhet belőle. Križanić ugyanis jelentős alakja a zeneelmélet történetének,⁸⁶ s noha jelentős muzikológiai munkái elvesztek vagy egyelőre lappanganak, egy rövidebb, önállóan fennmaradt *De musica* írásában igen érdekes nyomai maradtak költészettel kapcsolatos nézeteinek, s joggal tételezhetjük fel, hogy ezek valamilyen mértékben Zrínyire is hatottak. Ezúttal csak néhány idézetre szorítkozom; az első történeti jellegű, s mivel szerzőnk ifjúkorára vonatkozik, különösen érdekes számunkra, mivel Križanić Zrínyi-birtokon, az Ozalj melletti Obrh faluban született, emlékei tehát bizonyára a Zrínyi-udvarra is (vagy talán csak arra) vonatkoznak.

A horvátoknál és a szerbeknél még a mi gyermekkorunkban is élt a rómaiak szokásának utánzása. Magam is láttam, hogy amikor nemesek és vitézek ültek a lakománál, hátuk mögött katonák álltak, akik az ősokról már említett dicséreteket énekelték. [...] E dalok mind Markó királyfi, Novák Debelják, Milos Kobilics és más hősök dicséretét zengték, akik mintegy háromszáz évvel ezelőtt éltek, abban az időben, amikor a török uralma alá vetette ezt a vidéket.⁸⁷

84 Križanić úgy tűnik, személyesen is jó kapcsolatot ápolt Lippay György érsekkel is, akit nyilván uniós egyházpolitikai elképzelései érdekelttek. A nedelišćei évekről, a Zrínyi-könyvtár feltehető használatáról: Ivan GOLUB, *Zrinski, Križanić i Lippay: Tragovi dodira = Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*, ur. Sándor BENE, Zoran LADIĆ, Gábor HAUSNER, Zagreb, Matica hrvatska, 2012, 383–446, itt: 404–411.

85 ZRÍNYI Miklós, *Az török áfium ellen való orvosság* = ZRÍNYI Miklós *Összes művei*, I, *Költői művek*, s. a. r. KLANICZAY Tibor, Bp., Szépirodalmi, 1958, 647–648. Križanić feltételezhető hatásáról erre a részre: Prosperov NOVAK, *Povijest hrvatske književnosti*, III, i. m., 440–441.

86 Stanislav TUKSAR, *Juraj Križanić, His Treatise De Musica (1663–1666) and His Remarks on Performing Practices*, *Diasporas: Circulations, migrations, histoire*, 26(2015), 35–55.

87 „Apud Croatos et Serbos adhuc nobis pueris viguit aliqua istius Romanae consuetudinis imitatio. Vidi enim convivio assidentes nobiles ac militares viros: et post terga ipsorum stantes milites, qui caneabant praedictas maiorum laudes. Unus quispiam alta voce decantabat unum versum, et tibia alternatim flabat alterum versum, uno cum timpanista modice percutiente timpanum. Inter plebeios autem homines aliquis ex convivii mensae assidens canit aliquod antiquum. Omnia autem illa cantica continent laudes Marci Cralevitii, Novaci Debeliaci, Milosti Cobilitii et aliorum quorundam heroum, qui vivebant ante 300 annos, quando Turci illos regiones subegerunt.” A *De Musica* kritikai kiadása: A. L. GOLDBERG, J. P. AVVAKUMOV, A. S. BELONENKO, V. G. KARCOVNIK, *Traktat o muzike Jurja Križanića*, *Trudy otdela drevnerusskoj literatury*, 38(1985), 357–410, itt: 368. A részletet (kontextus nélkül) először közölte Vatroslav JAGIĆ, *Gradja za slovinsku narodnu poeziju*, Rad JAZU, 10(1876), 119.

Az idézet önmagáért beszél, s megerősíti a feltevést, hogy bizony Zrínyi Miklós maga már gyermekként is találkozott Rigómező hőseivel (Križanić ifjúkora egybeesik Zrínyiével). Miért ne beszélhettek volna később is ezekről a dalokról, amelyek a délszláv egyesülést a nyelvkérdésnél kezdő, közös balkáni grammatikát kidolgozó tudóst később is szenvedélyesen érdekelték. Pillantsunk bele a Zrínyi-könyvtár egyik értékes darabjába, Athanasius Kircher *Oedipus Aegyptiacus*ába (Róma, 1652), amit a bejegyzés szerint személyesen Lippay érsek ajándékozott költőnknek.⁸⁸ A kötetben, a soknemzetiségű ajánló karban, amely Kircher ösztönzésére III. Ferdinánd császárnak dedikálta a vaskos művet, Zrínyi régi ismerőst üdvözölhetett: Juraj Križanićot. A több változatban megfogalmazott „illír” szövegegyüttesből most csak két darabot emelek ki: a második vers (*Davorija Sarbski*) a bugarsticák hosszú soraiban szól, a negyedik pedig, a „horvát” davoria, a verstani irodalom tanúsága szerint az első kísérlet a horvát nyelvű hexameter írására.⁸⁹ Ha hozzászámítom ehhez, hogy Križanić zenetörténeti értekezésében a hajdútáncot is magyar táncfajtaként határozza meg (s ezzel eldönti az egyébként nem egyértelmű kérdést, minek tekintette Zrínyi a fegyveres táncot, amiről Bonfininél olvasott, s amit átköltöztetett a délszláv bugarkinja-recitálók társaságába),⁹⁰ akkor azt hiszem, nem rugaszkodom el túl messzire a valóságtól, ha felteszem, hogy a nedelišcei vagy inkább csáktornyai beszélgetések metrikai, ritmikai kérdések taglalásáig is elementek. Sőt a nyelvkarakterológia kínos kérdéseit sem kerülték meg, ti. azt a kérdést, hogy mely nyelvek alkalmasak a költészetre és melyek kevésbé, s a különböző nézeteket metrikai érvekkel argumentálták. Legalábbis erre enged következtetni Križanić első megjegyzése, amely a magyar nyelvre vonatkozik: „A magyar nyelvnek van valamiféle készsége a szomorú és a heves melódiára: bár szavai kevésbé kellemesek.”⁹¹ Mintha ez a gondolat köszönne vissza a *Syrena*-ajánlásból, ahol Zrínyi a török, horvát és deák szavak magyarba keverésének gyakorlatát mentegeti.

De azért ne essünk kishitűségbe, a délszláv nyelvekről Križanić még lesújtóbban nyilatkozik:

A mi szláv nyelvünk teljességgel alkalmatlan bármely költői műfajra: a szerbek és a horvátok ezért énekelnek elnyújtott hangon, s ezért ismételnék minden sort kétszer; ám énekeik teljességgel ízetlenek, s nélkülöznek minden zenei vagy poétikai szabályt. Valahány szó vagy akár szótag van bennük, annyi vétség a költészet ellen.⁹²

88 Athanasius KIRCHER, *Oedipus Aegyptiacus, hoc est universalis hieroglyphicae veterum doctrinae temporum iniuria abolitae instauratio*, I, Roma, Mascardi, 1652 = *Bibliotheca Zriniana, i. m.*, 324 (kat. 398, BZ 249/I).

89 *I. m.*, sztlan (az ajánlóversek között). A *Davorija Sarbski* kezdete: „Kliknite mi silna cara mila bratyo, i druxino / Nacni more Davoriju, ili qu iu ja za peti”. A *Davorija latinski* (ti. a horvát davoria): „Ni cestiti caru, tvim dikam bilo dovolyno / Ca se neizbroinih glasom proslavlyase lyudi”. Vö. Ivan SLAMNIG, *Hrvatska versifikacija: Narav, povijest, veze*, Zagreb, Liber, 1981, 35, 48–50.

90 „Apud Ungaros est quaedam saltatio, quae appellatur Haidonica. Liricen Liram praecinit et miles quispiam saltat pedibus contractis, it ut sedere videatur et interea nudam frameam celeriter vibrat ac gesticulatur.” KRIŽANIĆ, *De musica, i. m.*, 369.

91 „Ungarica lingua habet aliquam aptitudinem ad mestam et vehementem melodiam: sed verba habet parum suavia.” *Uo.*, 379.

92 „Quia vero lingua nostra Slavonica prorsus inepta est ad omne genus carminum: ideo Serbi et Croati

Ezzel szemben:

Vannak nemzetek, amelyek nyelve alkalmas mind a versre, mind az énekekre: ilyenek mindenk előtt a török, a görög és a magyar nyelv. Ezekben ugyanis sok és változatos hangsúly van, könnyű nagyon kifejező dallamokat alkotni velük, sok ilyet is alkotnak.⁹³

Nem akarom azt sugallni, hogy Zrínyi éppen Križanić hatására döntött a magyar nyelvű versírás mellett (bár nem érdektelen apróság, hogy itt egy szláv, sőt pánszláv tudós dicséri a magyar nyelvet). Mégis azt hiszem, egy két- (de inkább három-) nyelvű költő esetében a nyelv választását a horvát kutatás által hangsúlyozott gazdasági vagy a magyar kutatók által preferált politikai okoknál erősebben határozza meg az, hogy melyik nyelvet tartja alkalmasabbnak választott tárgya megverselésére. Ez ügyben pedig, ha Križanić véleménye nem is perdöntő, de azért figyelmen kívül nem hagyható dokumentumnak számít.

Vonjuk le a könnyen adódó következtetéseket. (1. **tematikai**) Zrínyi gyermekkorától ismerte a koszovói legendáriumot, annak feltehetően két regiszterét is, az egyházit a pravoszláv lakosság közelsége miatt, és az orális epikait. (2. **nyelvi**) A horvát nála bizony szerb „cronika” is lehet (nemcsak azért, mert vegyes közegben mozgott, hanem azért is, mert testvére és sógornője, illetve sógora, az ún. „ozalji kör” tudatosan dolgozott ki a három nagy délszláv nyelvjárást ötvöző költői koinét, s ebben úgy látszik, Križanić nyelvújító törekvéseinek is szerepe volt). (3. **poétikai**) Akármennyire is magyar verset írt Zrínyi Miklós, a fülében ott voltak a Križanić által malíciózusan jellemzett szláv népének kötetlen szótagszámú, ingadozó metszetű sorai, ezek tehát legalábbis alternatív magyarázatul szolgálhatnak a „szabálytalan” verselés sokat vitatott kérdésére.

Ez utóbbi szempont megérdemel egy rövid metrikai kitérőt, hiszen a gigászok csatája, Horváth János, Vargyas Lajos és Klaniczay Tibor vitája a Zrínyi-versről évtizedekkel ezelőtt nem oldódott meg, csak lezárult.⁹⁴ Talán érdemes emlékeztetni rá, hogy Horváth János, aki purifikátori hévvel utasította el Németh László szabad szótagszámú tagoló verses ötletét, s annak felmelegítési kísérleteit látta Vargyas és Klaniczay nagyrészt izoszillabikus, de szabad cezúrák ütemezési kísérleteiben, végül maga is hajlott egy különös megoldásra, a recitáló stílusból adódó „egybeolvasásra” a 12-es Zrínyi-sort illetően. Példája az Árgirus-nóta csángóknál lejegyzett formája volt, amelyben a recitáló ritmus „cezúra nélkül szalad végig a 12 szótagon”.⁹⁵ Mármost a horvát metrikai nagyelbeszélés

canunt tardissima voce, et semper eundem versum bis repetunt: et carmina sunt omnino inepta, et nullam carminum seu musicae aut poeticae legem habentia. Imo quot fere sunt verba, aut sillabae, tot sunt errores contra poesim.” *Uo.*, 368.

93 „Itaque nationes quaedam habent linguas aptas ad versus et ad cantum: et tales praecipue sunt lingua Turcorum, Graecorum et Ungarorum. In his enim linguis sunt multi et varii accentus, et melodiae valde affectuosae facile componuntur, et compositae sunt plurimae.” *Uo.*, 379.

94 VARGYAS Lajos, *Zrínyi ritmusa*, It, 33(1951), 452–464; KLANICZAY, *i. m.*, 286–305.

95 HORVÁTH János, *Vitás verstani kérdések* = H. J. *Verstani munkái*, szerk. KOROMPAY H. János, KOROMPAY Klára, Bp., Osiris, 2004, 739–868, itt: 820–821.

arról szól a 16–17. századot illetően, hogy – főként a partvidéken és Dubrovnikban – a korábban univerzális 12-es sort kiszorítja a 8-as (a példa éppen Gundulić *Osmanja*). A 12-es megmarad „jelölt” sorfajtnak: nem témafüggetlen, általánosan használt forma, hanem adott témához és területhez, illetve műfajhoz rendelődik. Ezért írta például Karnarutić a maga kiseposzát párrímes alexandrinban, mutatni akarván a Marulić-hagyományhoz való csatlakozást; mindazonáltal ő szinte hibátlanul szabályos verselést alkalmaz.⁹⁶ Zrínyiék északi vidékén azonban más a helyzet: itt a népköltészeti alapforma is 12-es, olykor 6-osokra törve. Ez a 12-es két jellemző sajátosságot mutat: nagyrészt izoszillabikus (de olykor ingadozó szótagszámmal), valamint a sor csak kétütemű, nincs benne kiscsúza; az az egy metszet pedig, ami pedig van, szabadon mozog a sorban.⁹⁷ Pillantsunk vissza Križanić példásorára: a „harvacki” vers 7-es és 8-as rövidsoros vers, a „sarbski” hosszúsoros változó (15–18) szótagszámú bugarstica, a „latin” davoria hexameter, a „staroslovinski” ének pedig ingadozó szótagszámú, szabad ütemhatárú kétütemű 12-es!

Van-e ilyen vers, mint ez utóbbi, szigetvári (vagy az analógia lehetőségére is figyelve: rigómezei) tematikával Zrínyi és a *Szigeti veszedelem* születésének közelében? Igen, van, nagyonis ismert, a lelőhelyét *Murántúli daloskönyv*nek hívják, a címe pedig – hiányozván az első két lap, a filológusok keresztelték el – *Pjesma o Sigtetu*, azaz *Ének Szigetvárról*.⁹⁸ A négyrészes epikus ének valamikor az 1590-es évek első felében keletkezett, talán nem függetlenül a kezdődő 15 éves háborútól, és több mint valószínű, hogy Zrínyi György környezetében.⁹⁹ Elég, ha egy strófát mutatok belőle, hogy látsszék: arról a verselésről van szó, amely Zrínyi számára otthonosan szólt, és amelyen a *Szigeti veszedelem*, a magyar négysarkú 12-es felé mozdulva, még sokat is javított, például rímessé tette.¹⁰⁰ Vagy ha úgy tetszik, s a másik oldalról tekintve: a monoton magyar formát Zrínyi a maga másik költői anyanyelvére támaszkodva próbálta oldani. (Horváth János magyarázata, aki szó szerint veszi Zrínyi kijelentését a *Syrena*-bevezetőből, a korrigálás hiányáról, az elméje „első szülését” rögtönzésnek értelmezve, elfogadhatatlan, hi-

96 A kiindulópont: Vatroslav JAGIĆ, *Dvanaesterac u starijim pjesmama slavenskih (srpskohrvatskih) pjesnika u Dalmaciji* = V. J., *Rasprave...*, i. m., 302–324; a 12-es funkcióváltásáról: SLAMNIG, i. m., 36; PAVAO PAVLIČIĆ, *Barokni stih u Dubrovniku*, Dubrovnik, Matica hrvatska, 1995, 77.

97 JAGIĆ, *Dvanaesterac*, i. m., 313; SLAMNIG, i. m., 43, 60–62.

98 *Pjesma o Sigtetu* = *Hrvatski kajkavski pisci*, I, *Druga polovina 16. stoljeća*, prir. Olga ŠOJAT, Zagreb, Matica hrvatska–Zora, 1977 (Pet Stoljeća Hrvatske Književnosti, 15/I), 211–223.

99 A kutatástörténet historiográfiáját összefoglalja és megfogalmazza a feltevést, mely szerint az ének talán egy elveszett magyar históriás ének fordítása: JUNG Károly, *Zrínyi-hagyományok a Balkánon: Vázlatos alkalmi áttekintés* = J. K., *Elbeszélés és éneklés: Újabb magyar és egybevető folklórisztikai tanulmányok*, Újvidék, Forum, 2004, 179–190, itt: 183–189. Újabban a kéziratról és magyar kapcsolatairól: LÖKÖS István, *Litteratura kajkaviana: A kaj horvát irodalomtörténet magyar szemmel*, Bp., Kairosz, 2014, 20–34; a *Pjesmáról*: 37–55.

100 „Kako Turci vidiše sigečko pogibelnost, / Sigeta grada veliko rasipanje, / Lekmesto oni vsi gori zakrkičnoše / »Hala, hala, hala« s tem velikom glasom. [...] Ino mi počne Zrinski v petek večerjati, / dobre viteze včini vse zezvati, / ino mi počne batrivno govoriti: / »Večerjamo vezdaj, mâ leipa gospoda, // Sutra do te dobehočemo večerjati / pri Gospodni Bogi, vu njegovoj zmožnosti. / Veselo čakajmo mi te naše smrti, / kô nam je strpeti za kršćansko vero.” *Quarta pars*, 1, 4, 5. str., i. m., 219–220. Az ütemek és szótagszámok: 7,7 5,7 6,6 6,6 || 5,8 5,5 5,7 6,6 || 6,7 6,7 6,6 6,6.

szen ebben a korban alacsony fokú írástudással is illett tökéletes 12-est alkotni.)¹⁰¹ A fiatalabb Zrínyi azután tovább „javítja” a verselést, mintha csak Horváth Jánoshoz járt volna iskolába: olyan merevvé teszi, hogy annak azután költőként maga már nem tud megfelelni, de a metrikája szinte hibátlan: kétütemű, izoszillabikus 12-esek, négysoros strófában, a sorvégi rím mellett végigvitt belső rímmel. (Zrínyi Péter tartja egyébként a második helyet a horvát hexameter-kísérletek versenyében: ő ugyanis lefordította a bátyjánál csak latinul szereplő Petronius-idézetet az ajánlásban.)¹⁰²

Nemcsak a verselés, igen sok tartalmi elem is arra utal, hogy a *Pjesma o Sigtu* bizonyosan ott volt Zrínyi Miklós keze alatt – kérdés, lehetett-e ez a „horvát cronika”, amiről az ajánlás beszél? Ami a szultán halálát illeti, nem. A *Pjesma* ugyanis szokatlan változatot ad elő: a kirohanó Zrínyit lelövik, levágott fejét Szulejmán elé hozzák, aki erre elátkozza janicsárjait, amiért nem élve fogták el a hőst, bosszankodik, hogy nem fogadta el ajánlatát, hiszen királyságot ígért neki, s még meg is könnyezi ellensége halálát. A kódexből itt több strófa hiányzik, amely a szultán betegségét részletezhette – a befejezésben annyi maradt meg, hogy az ostromot követő napon Szulejmán is kiadta lelkét. A *Pjesmáról* a magyar kutatás persze szeretné úgy tudni, hogy a magyar históriás énekek hatását tükrözi, esetleg hogy egy magyar változathoz a Zrínyiek közelében készült fordítás-adaptáció.¹⁰³ Az én véleményem ettől eltér. Azt gondolom, hogy az ének világosan bizonyítja: a rigómezei mítoszok elért a Muraközig, sőt, a Murán túlra is, hatása a versben tetten érhető; másfelől pedig: a szultán halála nem népköltészeti lelemény. Ami az előbbi tételt illeti, már a horvát kutatás felhívta a figyelmet a sztereotip bugarstica-formulák jelenlétére a szövegben (*hervacka gospoda, vogerska gospoda, dobrimi vitezi, dobrimi junaki* stb.).¹⁰⁴ Ehhez azonban mindenképpen hozzá kell tenni: van két olyan elem, amely erősen rokonítja az *Éneket* a szigeti ostromról szóló egyetlen hiteles hosszúsoros bugarsticával, a *Ban Mikloš Zrinski u Sigtu graduval*. Az egyik: a délszláv elbeszélő epika zömétől eltérően, a törökökről itt nem tisztelettel, hanem gyűlölettel beszélnek, állandó jelzőjük (formulaszerűen ismétlődően mind a bugarsticában, mint a *Pjesmában*) az „átkozottak” (*prokleti*). A másik ilyen elem ismét csak formula: a „víg halál” toposza. Mind a két műben számos alkalommal, rendkívül hangsúlyosan fordul elő.¹⁰⁵ Olyan erős ez a mártíriumot jellemző vidámság, hogy óhatatlanul arra gyanakszik az ember, amit már Zrínyi költői tájékozódása kapcsán említettem: nemcsak az orális epika, hanem közvetlenül, a liturgián keresztül, a *Služba*, Danilo pátriárka és az első Ravanicai Névtelen szövegeiből származott át az orális hagyományba, majd abból a *Pjesmába*. Onnan aztán – éppen Zrínyi Miklós eposza és verseskötete révén (ne feledjük, nemcsak a szigeti hősök halnak „vigan”, a költő magát is azzal ajánlja

101 HORVÁTH, *Vitás verstani kérdések*, i. m., 822. Az a bizonyos „első szülése elmémnek” kitétel Zrínyi előszavában nem valódi mentegetőzés, hanem nagy valószínűséggel rejtett Tasso-idézet; a szóba jövő locusokat lásd BENE, *Szigeti veszedelem*, i. m., 144–145.

102 SLAMNIG, i. m., 50–52.

103 LÓKÖS, *Litteratura kajkaviana*, i. m., 54–55; JUNG, *Zrínyi-hagyományok*, i. m., 183–189.

104 KEKEZ, i. m., 82 (20–21. lj.).

105 „Kako ban je njima rekao, tako bjehu učinili Mladi Ugričići, / Pak veselo izjezdili iz Sigeta bjela grada.” *Narodne pjesme*, i. m., (1878), 97–100, itt: 99.

a *Peroratióban*: „vigan burittatom hazám hamujával”) – visszaáramlik a magas költészetbe, az elit irodalmi regiszterbe.

A *Pjesma* csúcspontján, a negyedik rész bevezető strófaiban, a reális helyzetnek mindenben ellentmondó, logikátlan módon, péntek este vacsorán gyűlnek össze a védők:

És pénteken immár készülődött Zrínyi,
vacsorázni hívta összes vitézeit;
nékik azt mondotta, őket bátorítván:
Költsük el, jó uraim, most vacsoránkat.

Holnap ilyen időtájt vacsoránk leszen
az Úristennél, az ő nagy hatalmában.
Vigan várjuk hát meg halálnak óráját,
Keresztény hitünkért kapjuk azt cserébe.

Ne reménykedjünk többé királyainkban,
hanem Krisztusban, királyok királyában,
ki megvédhet minket a gonosz pogánytól
Ne szomorkodjunk hát, örvendezzünk inkább.¹⁰⁶

Ebben a részletben nehéz volna mást látni, mint a koszovói legenda hatását: mennyei és földi királyság hasonlított össze, mint Danilo és a Ravancai Névtelen szövegeiben, az „utolsó vacsora”-motívum a Lázárról szóló népi epika elmaradhatatlan eleme (önálló kidolgozást a *Knezeva večerában* kap), s a folytatás sem különbözik:

Ne hagyjuk magunkat rabként elhurcolni,
Mint aprójóságot, úgy összefogdosni,
Vigan mindahányan ragadjunk most kardot,
Így mutassunk példát s hűséget az Úrhoz.

– szól a *Pjesma*,¹⁰⁷ hűen visszhangozva a liturgikus szövegeket.

Összegezve tehát: azt gondolom, hogy Klaniczay Tibornak részben mégis igaza volt, amikor arra gyanakodott, hogy a „néphagyományban” már lezajlott valamiféle fúzió a szigetvári és a koszovói anyag között. Motívumok vándorlását, átköltözését igyekeztem most én is megmutatni. Ám abban nem volt igaza, hogy ezek közé a szultán személyes megölése is odatartozna. Erre nincs példa, ezt a lépést maga Zrínyi Miklós tette meg – azonban nem győzöm hangsúlyozni: maga is mint „nép”, azaz mint az orális epika poétikai hagyományainak követője. A lépés legitimálására persze nem áttalott Tassót jegyzetelni, s ha megkérdezték volna, bizonyára erre a B-tervre hivatkozott volna. A kérdés azonban – sokadszor, most éppen ebben a

106 Frankovics György fordítása = *Zrínyi-énekek és feljegyzések*, i. m., 96.

107 Lőkös István fordítása = *Litteratura kajkaviana*, i. m., 50.

vonatkozásban – nem az, hogy használta-e Tassót, hanem az, hogy mire használta? De nem ő volt az egyetlen, akit a téma szenvedélyesen érdekelt. Őccse szintén anyanyelvекént beszélt az olaszt, könyvtárának fennmaradt töredékei azt mutatják, ugyanabban az irányban tájékozódott, mint Miklós, s ha lehet, még nála is nagyobb érdeklődéssel tanulmányozta (s művelte) a népköltészetet, illetve ál-népköltészetet. A fentiek alapján azt lehetne gondolni, hogy a számos népi „Zrínyi-ének” közül mindössze kettőről gyanítom, hogy genezisük nagyon közel esik Zrínyi György köréhez és köréhez: a hosszúsoros bugarstica (*Ban Mikloš Zrinski u Sigetu gradu*) és a most bemutatott *Pjesma o Sigetu*. Ezt a megállapítást most pontosítom: van még egy, amely nem oda esik közel, hanem jóval korábbi, ha úgy tesz, grantáltan ősi darab. Viszont éppen Zrínyi Péter hagyatékában maradt fenn.

Srpska nastojanja (Zrínyi Péter, a folklorista)

Idézzük fel még egyszer a magyar eposz II. énekének török hitszegésről szóló strófáját.

Forgasd föl az egész magyar historiát:
De még az régít is, az görög chronikát,
Meglátod, hogy török ollyat nem fogadhat,
Az kit ű tenéked örömet megáll s tart. (II, 58)

Zrínyi Péter kétszer kezdett neki a *Szigeti veszedelem* fordításának. Először a VIII. ének jutott, majd félbehagyta, s a második nekifutásra már az egész *Syrena* kötetet lefordította. Az első változat kéziratában ezt a strófát pontosan adja vissza:

Prošti vsakojake bar ti hištarije,
vse grčke kronike nove i starije:
čim već da obeća Turak marlivije,
tim mu obićane nestanovitije.¹⁰⁸

A második, nyomtatásban is megjelent változat már kissé másként szól:

Prošti vsakojacke svita hištarije,
Nastojanja srbske i pisma širije,
Latinske, dijačke slova vse meštrije,
I kronike grčke nove i starije.¹⁰⁹

108 „Forgass csak át mindenféle históriát, / az összes görög krónikát, újakat és régebbieket: / minél állhatatosabban ígér neked a török valamit, / annál megbízhatatlanabbak az ígéretei.” Petar ZRINSKI, *Adrijanskog mora sirena*, prir. Tomo MATIĆ, Zagreb, Jugoslavenska Akademija, 1957, 322.

109 *Uo.*, 58.

Magyarul: „Olvasd át az összes világtörténetet, a szerb énekeket és a hosszabb verseket, a mindenféle latin, olasz munkákat s a régibb és újabb görög krónikákat”. Zrínyi Péter világosan utal rá, hogy hosszú soros bugarsticák („nastojanja srpska”) és rövidsoros, de terjedelmesebb hősénekek („pisma širija”) is bekerültek a források körébe. Ami mármost Szulejmán halálának leírását illeti, nyilvánvaló, hogy a kérdés vita vagy legalábbis eszmecsere tárgyát képezte a testvérek között. Bár a Péter részfordítását tartalmazó bécsi kézirat befejezetlen, s a záró ének nem szerepel benne, de azért ki lehet következtetni az eredeti elképzelést. A kézirat második énekében pontos fordítását olvassuk a magyar *Szigeti veszedelem* utalásának, ahol Isten maga mondja Zrínyinek Szulejmánról: „De ő nem fogja te romlásodat látni, / Mert vitéz kezeid miát fog meghalni” (II, 85: 1–2) – a horvátban: „Ali smrti tvoje ta vuk vidit neće, / ar ga će obalit mrtva tvoje pleće”.¹¹⁰ (Szó szerint: „mert kezed fogja őt halottan ledönteni”) Itt tehát még azonos a terv Miklóssal – a nyomtatott verzió azonban alaposan eltér ettől: „Niti smrti tvoje ta vuk vidit neće / jer ga plti svoje prvo znoji stoće”.¹¹¹ Azaz: Szulejmán azért nem látja a halálokat, „mert saját levébe fullad majd bele”. Mi magyarázhatja a változtatást?

Az semmiképpen, hogy Zrínyi Péter az eposz végén ne rugaszkodna ugyanolyan messzire a valóságtól, mint bátyja a szultán halálának leírásakor. A fantasztikus elem ugyanaz: a szigeti hős keresztülvágja magát a testőrségen, és eljut Szulejmán sátráig. Ha a szokott módon szemelgetnénk a forrásokat, és csak a 16. századi eseményre vonatkozó folklór-anyagban keresgélünk, sosem gondolnánk, hogy a megoldás egészen közel van, szinte kiszúrja a szemünket. A horvát szakirodalomban régóta ismert, sőt, az egyik legszebb, legköltoibb bugarsticaként tartják nyilván az *Ének Szilágyi Mihályról* (*Popevka od Svilojevića*) címűt.¹¹² A szöveg azért is különösen fontos, mert a műfaj és a versforma legészakibb előfordulása, nyelvtörténetileg is érdekes, hogy mindhárom horvát nyelvjárás rétegei felfedezhetők rajta – az utolsó talán éppen a feljegyző, Zrínyi Péter köréből, mert bizony ő írta le magának a szöveget, állítólag 1663-ban. Azért állítólag, mert a kézirat, a 19. század közepi első publikáció után elveszett, pontosabban azóta is lappang. A magam részéről biztos vagyok benne, hogy Zrínyi Péter már jóval korábban (1663 előtt) ismerte az éneket, amelynek egyébként több változata is megőrződött, rövidsoros formában.¹¹³ A cselekmény típus-szüzsé: a szultán megkérdi bebörtönzött rabját, Szilágyi Mihályt, ki volt az a vitéz, aki Rigómezőn a csatában hattollú buzogánnyal kergette a katonáit? Szilágyi válasza: Markó királyfi. A szultán kérdi: ki volt a hosszú bajszerű hős, aki kopjájára tűzte az ellenséges katonákat? A válasz: Sekula (ti. Székely László, Szilágyi sógora). Majd az utolsó kérdés: és az ki volt, aki harc közben egészen a szultáni sátorig hatolt, elvágta annak köteleit, s kis híján magát a szultánt is

¹¹⁰ Uo., 325.

¹¹¹ Uo., 62.

¹¹² Kiadva: *Popivka od Svilojevića* = *Narodne epske pjesme*, I, prir. Olinko DELORKO, Zagreb, Matica hrvatska–Zora, 1964 (Pet Stoljeća Hrvatske Književnosti, 24), 50–52. Alapvető szakirodalom: Maja BOŠKOVIC-STULLI, *Popevka od Svilojevića* (iz ostavštine Petra Zrinskoga), *Narodna umjetnost: Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 9(1972), 23–39.

¹¹³ Lásd Olinko Delorko jegyzetét = *Narodne epske pjesme*, 208.

megölte? Szilágyi válasza: én voltam. A szultán erre jutalmul felajánlja: Szilágyi megváltaszthatja halála módját. Ő annyit kér, tegyék hátrakötött kézzel lovára, és küldjenek utána 300 vitézt – a janicsárok azonban nem akarnak nemtelenül küzdeni, eloldozzák Szilágyit és fegyvert adnak neki, aki ezután mind a háromszázat levágja, csak egyet hagy életben, hírvivőnek.

A szöveg bekerült a magyar irodalomtörténet-írás látókörébe is, de csak mint a *Szilágyi és Hajmási-monda* változatával foglalkoztak vele.¹¹⁴ Mivel Zrínyi neve nem fordul elő benne, senki nem hozta kapcsolatba sem a szigetvári hőssel, sem a költő dédunokákkal. Armin Pavić már a 19. század végén mesteri módon szálazta szét a történeti és a fiktív elemeket a szövegben.¹¹⁵ Elemzésében bizonyította, hogy az *expressis verbis* a második rigómezei ütközetre (1448) hivatkozó *Popevka* valójában a nyolc évvel későbbi nándorfehérvári ostrom végső szakaszának emlékét őrzi: Szilágyi ott az utolsó pillanatban kap felmentő se-reget, amelynek élén Hunyadival együtt kitörnek, s egészen II. Mehmed szultán táboráig vágják előre magukat, a harcban maga az uralkodó is megsebesül. A szüzsé majd tovább vándorol, Vuk Karadžić kései lejegyzésében már Hunyadiából és a kőszegi Jurisics Miklós-ból gyúr a hagyomány „Jurisics Jankót”, akit Szulejmán szultán kérdezzet majd hasonló módon. A számunkra érdekes pont azonban itt a sátor, pontosabban a sátorkötelek. A kötelek („konopci šatora”) a versben kétszer kerülnek elő, méghozzá különös hangsúllyal, hiszen a konvenciók szerint egyszer a szultán kérdez rájuk, egyszer pedig Szilágyi ismétli több soron át a szultán szavait.¹¹⁶ Azt hiszem, nem gabalyodom túlzottan közéjük, ha azt feltételezem, hogy Zrínyi Pétert ez az ének ihlette bátyja hagyományos eposzi eljárásának felülbírálására, Szulejmán sátorkötelek általi önmegfojtásának víziójára. Módszere szintén az orális énekek alkotóinak technikáját idézi, ugyanúgy, mint bátyjáé. Ami ott filológiaiilag igazolható volt, itt legalábbis erősen feltételezhető: az orális epika poétikai alapeljárása a történeti analógia behelyettesítő alkalmazása. A különbséggel együtt a vetélkedés szándéka is kitapintható az *Obsida Sigeckában*. Ha az idősebb Zrínyi fivér az első koszovói csata mítoszáat költöztette Szigetvár alá, a fiatalabb sem adta alább, ugyanazzal a módszerrel a második rigómezői ütközet motívumait hozta át az Almás-patak partjára.

Epikai fájdalom, regionális emlékezet és az „országos dolog” (A történeti poétika lehetőségei)

Amit a fentiekben előadtam, s aminek a feltárásához meglehetősen méretű apparátusra volt szükség, egy délszláv kultúrában szocializálódott literátus számára a 17. században evidencia volt. De még a 19.-ben is. Amint valaki Zrínyire és Szulejmán megölésére gondolt, minden különösebb filológiai képzettség vagy kutakodás nélkül máris Murád

114 SZEGEDY Rezső, *A Szilágyi és Hajmási monda délszláv rokonai*, ItK, 25(1915), 32.

115 ARMIN PAVIĆ, *Dvije stare hrvatske narodne pjesme*, Rad JAZU, 47(1879), 93–128, itt: 104–113.

116 „A on' junak gdo biše mlado momče golom sabljom na doratu jednom, / prik tabora moga prošal sikuć ljuto mojih Turak'; / bil došal do šatora na viteškim konjem, jedno mlado momče, / kod šatora rasikao konopce šatorove / i ja sam se kumaj maknul da ni me posikao mene gospodina? Ali side Svilojević caru svome govoreti: [...] / I još jesam konopce kod šatora prosikao / i da bi se ne bil maknul ispod britke sablje moje, moj čestiti care, / bil bi tebe ja rasikal pred tvojimi delijami.” *Popivka od Svilojevića*, i. m., 51.

szultánra és Miloš Obilićre asszociált. Karnarutić eposzának új kiadója, Vjekoslav Gaj 1861-ben Zrínyi és Szolimán kapcsán azonnal Murádot és Lázárt emlegette, s a két mítosz homológiájában a jugoszláv egyesülés legfőbb történelmi ösztönzőjét látta.¹¹⁷ Vagy vegyünk egy minőségi költőt és fordítót, szintén a 19. század második feléből, Vladislav Vežićet, aki a maga új Zrínyiászában lefesti nekünk Szulejmán rémálmát: a szultán a felé közeledő Zrínyi mögött Miloš Obilić szellemalakját látja megjelenni...¹¹⁸

Nincs rajta csodálkoznivaló, hogy egy alapvetően politikai töltettel rendelkező nagy mítoszt politikai célokra (is) használnak. Ha feltesszük a kérdést, hogy Zrínyi vajon kinek szánta a palackba zárt üzenetet, ki érthette a rigómezei célzást a kortársak közül *magyarul* – akkor arra kell gondolnunk, hogy az ő korában és társadalmi közegében mindennapos jelenség volt a horvát–magyar kétnyelvűség, s ebből Zrínyi és környezete politikai programot épített.

Tanulmányom alcímében a kutatás és értelmezés módszereként a történeti poétikát jelöltem meg. Most ezt azzal kell kiegészítenem: a történeti poétika akkor igazán jó, ha összehasonlító, és a komparatív szemléletet nemcsak a *centrum–periféria* vonatkozásában működteti (vagyis nem pusztán arra kérdez rá, hogy egy adott magyar szöveg hogy viszonylik az adott európai minták poétikai vagy retorikai hátteréhez, hogy milyen a szerző tudatossági foka, csak divatot követ, vagy alkotó módon tovább is gondolja az olvasottakat), hanem *periféria–periféria* vonatkozásban is látni és vizsgálni kívánja a párhuzamos jelenségeket. Zrínyi eposzának jelentése, még az „alapeszme” jelentős hányadát tekintve is elveszne a számunkra, ha csak az előbbi viszonyrendben próbálnánk olvasni, s például csak Tassóhoz, Marinóhoz, esetleg a nagy antik mintákhoz, főként Lucanushoz és Ovidiushoz mérnénk. A jelen vizsgálódásnak e szempontból a mellékterméke fontosabb, mint a konkrét filológiai eredménye: igyekeztem megmutatni, milyen volt az a mára már elveszett kontextus, amelynek ismeretére Zrínyi számíthatott, illetve számítani szeretett volna műve olvasói részéről. Az elveszett kontextus feltárulta nyomán egész program bontakozik ki: a Zrínyi-fivérek kétnyelvű irodalmi programja, amelynek kutatása új eredményeket ígér. A Zrínyiek álmai nem hozhatók vissza, az általuk feltételezett kontextus azért szűnt meg, azért veszett el, mert a kizárólagos (egymás hagyományait elfelejteni akaró) nemzeti narratívák keresztülgázoltak rajtuk. Azt hiszem, hogy az utólagos igazságtételnek itt van némi értelme. Az összehasonlító történeti poétika ebből a nézőpontból tulajdonképpen posztkolonialista projekt, saját bennszülött-létünk rossz beidegződései alól szabadíthat fel bennünket. Zrínyi Miklós talán a legjobb költő a Tasso-epigonok között, de onnan nézve mégiscsak epigon – innen, Közép- és Délkelet-Európából nézve viszont az első, aki a hagiografikus szövegek, a történeti irodalom és az orális epika művészi összegzőjeként meg tudta mutatni, hogy az igaz hit győzelméért folyó harc hogyan nyerhető meg. A *Szigeti veszedelem* mennyi és pokol küzdelmével magyar példán akarja demonstrálni, hogy Krisztus üzenete egyetemesebb érvényű, mint Mohamedé. Az eposz csúcspontján (XIV. 62: 1–2; 64: 1–3) Hazret Ali elismeri: a keresztények meg-

117 Stjepan ANTOLJAK, Velimir Gaj, izdavač i tumač Karnarutićeva „Vazetja Sigeta grada” = *Sigetska epopeja od Karnarutića do Vitezovića*, i. m., 101–111.

118 SZEGEDY Rezső, Zrínyi Miklós és a *Szigeti veszedelem* a horvát költészetben (II), ItK, 25(1915), 420.

nyerték a vallások háborúját. Ha ebben csak magyar nemzeti eposzt látunk, akkor röviden látunk. Szigetvár még közel volt, és lokális fájdalmat hozott. Zrínyi tudta, hogy (Léon Gautier-val szólva) nagy epikához nagy fájdalom kell.¹¹⁹ Népek, országok összeomlása – s ő még tudta, hogy az ilyesmiért erről a vidékről nem kell nagyon messzire menni. Ezért vetítette egy másik, szomszéd nép és ország (azaz inkább egy egész régió, a Balkán) tragédiáját és egyszersmind morális győzelmét, a megváltás ígérését, a jelentőségében ahhoz nem mérhető szigeti ostromra, megemelve, „országos dologgá” téve dédapja hőstettét. Ő még tudta, de ha mi nem tudjuk, és elveszítjük a kontextusokat, a felét sem értjük (ha úgy tetszik: a felét talán értjük) klasszikusainknak, itt állunk más anyagra kifejlesztett, sokszor másodlagos frissességű értelmező elméletekkel a kezünkben, örökké frusztráltan hasonlítgatva a sajátunkat valami gazdagabbnak vélthez. Amitől pedig igazán „érdekesekek” lehetnénk, nem valamely elképzelt külső vagy felsőbb instancia, hanem egymás számára, azt sokszor észre sem vesszük, pedig itt van a kezünk ügyében.

119 „La douleur est le premier des tous les éléments épiques”. LÉON GAUTIER, *Les épopées françaises: Étude sur les origines et l’histoire de la littérature nationale*, I, Paris, Société générale de librairie catholique, 1878, 12.